

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 1 February 2023

www.historystudies.net

OSMANLI USULÜ "GİRİŞİMCİLER" OLARAK MÜLTEZİMLER: 17. YÜZYILIN İLK YARISINDA RUMELİ İLTİZAMLARINDA ORTAKLIK İLİŞKİLERİ

*Multezims As Ottoman Style "Entrepreneurs": The Partnership Relations In
Rumeli's Tax- Farms (Iltizams) In The First Half of The 17th Century*

Doç. Dr. Zafer KARADEMİR

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

zaferkarademir58@gmail.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 12.09.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 28.11.2022
DOI Number : 10.9737/hist.2023.1119

Atıf – Citation:

Zafer Karademir, "Osmanlı Usulü 'Girişimciler' Olarak
Mültezimler: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli İltizamlarında
Ortaklık İlişkileri", *History Studies*, 15/1, Şubat 2023, s.113-136.

OSMANLI USULÜ “GİRİŞİMCİLER” OLARAK MÜLTEZİMLER: 17. YÜZYILIN İLK YARISINDA RUMELİ İLTİZAMLARINDA ORTAKLIK İLİŞKİLERİ

Multezims As Ottoman Style "Entrepreneurs": The Partnership Relations In Rumeli's Tax-Farms (Iltizams) In The First Half of The 17th Century

Doç. Dr. Zafer KARADEMİR

Öz

Yeniçağ ekonomilerinde nakit ihtiyacının karşılanması oldukça zor bir durumdur. Osmanlılar da hazinenin nakit ihtiyacının karşılanması adına iltizam sistemini oldukça faal bir şekilde kullandılar. Ülke geneline yayılan sistemin 17. yüzyılın ilk yarısındaki görünümünü inceleyen bu makale tüm iltizam sistemini değil bu sistem içinde Rumeli'deki iltizam sahipleri arasındaki ortaklık ilişkilerini araştırmaktadır. Makale ortaklık kuran mültezimlerin kimlikleri, ortaklık kurdukları iltizam tahvillerinin içerikleri, bunların maddi değerleri ve aralarındaki ilişkilerin bir girişimcilik örneği sayılıp sayılmayacağı meseleleri üzerinde odaklanmaktadır. Ortaklık ilişkisi içindeki mültezimlerin önemli bir bölümünün askerler ve sair devlet görevlilerinden olması, incelenen dönemin konjonktürel olarak güçlü bir yansıması şeklinde görülebilir. Ortaklıklara imza atan mültezimler ve onlara destek veren kâtip ya da kefil gibi diğer iştirakleri hem askeri yükümlülüklerden muaf olmak hem de mali güçlerine güç katmak adına iltizamlara rağbet göstermişlerdir. Makale Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden elde edilen arşiv kaynaklarından derlenen iltizam tahvilinin incelenmesiyle şekillenmiştir. Geleneksel ve çağdaş literatür çalışmaya destek sağlayan diğer kaynak guruplarıdır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, 17. Yüzyıl, Mukâtaa, Mültezim, Ortaklık

Abstract

It was very difficult to meet the cash need in the New Age economies. Also the Ottomans actively used the iltizam (the tax-farming) system to meet the cash needs of the treasury. This article, investigates the appearance of the country-wide system in the first half of the 17th century, examines not the whole tax-farming system, but the partnership relations among tax farmers in Rumeli within this system. The article focuses on the identities of the tax farmers who have established partnerships, the contents of the tax-farms they have partnered with, their material values and whether the relations between them can be considered an example of entrepreneurship. So the significant parts of the tax-farmers in the partnership relationship were soldiers and other state officials that can be seen as a strong reflection of the period under review. The taxpayers who signed the partnerships and other affiliates such as clerks or guarantors who supported them preferred tax farming in order to be exempt from military obligations and to strengthen their financial power. The article was shaped by examining tax farming bonds compiled from archival sources obtained from the General Directorate of State Archives (Devlet Arşivleri Genel Mudurluğu). The traditional and contemporary literature are other resource groups that provide support for the study.

Keywords: Ottoman, 17th Century, Mukâtaa, Taxpayers, Partnership

Giriş

Uzun süren siyasi yaşamı ve hükmettiği geniş arazileri ile Osmanlı devleti dünyanın etkin imparatorlukları arasında sayılmaktadır. Etrafındaki pek çok beyliği, prensliği ve imparatorlukları içinde eriterek devasa bir bünyeye ulaşmasını sağlayan faktörler arasında başarıyla uyguladığı sistemler vardır. Mukâtaalar halinde organize edilen mali kaynaklar ve iltizam örgütlenmesi de bu sistemler arasında yer almaktadır. Arapça *mukâtaa* kelimesinin kökü “kat” olup sözlükteki karşılığı “kesmek”tir. Mukâtaa ise “kesişmek” demektir. Kelimenin terim anlamı ise devlete ait bir kısım vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesidir.¹ “Lüzum” kelimesinden türeyen iltizamın sözlük anlamı “gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma” demek iken; terim karşılığı, “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı yıllık bir bedel karşılığında üzerine alması” demektir.² Bir başka ifadeyle iltizam; devletin, muayyen bir mekânla sınırlı vergi unsurlarından oluşan mukâtaa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen yıllık bedel karşılığında, kârı ve zararı kendine ait olmak üzere mültezimlere kefaletle devretmesidir.³ Aslında bu yöntemin karşılığı bir iç borçlanmadır.⁴

Osmanlı sisteminde mali kaynakların iltizama verilmesi sürecinde mukâtaalar ilgili kadılıklarda müzayedeye konuluyor, hazineye en yüksek meblağı teklif eden kişiler iltizamları belirli sürelerle üzerlerine alıyordu.⁵ Kimi zaman devlet iltizamları emanet denilen yöntemle kendi memurlarına veriyordu. Devlet önemli vergi kalemlerinin toplanması işini gerek kendi memurlarına gerekse sivillere havale ederek kârlı bir uygulamayı hayata geçirmiş oluyordu. Hazine, bir yıl sonra elde etmesi muhtemel nakit vergi gelirlerini ya da bir miktarını erkenden tahsil ediyordu. Mültezimler mukataaları devr alırken devlet ile sözleşme yapıyorlar ve peşin ödemeleri ya da ileride yapacakları teslimatlar için bu sözleşmelerinde kefiller, hatta kefillere de kefiller (müzekkiler) sunarak sağlam bir güvence veriyorlardı. İltizamları üzerlerine alanlar bir kişi olabileceği gibi, iki, üç ya da daha fazla ortaklık şeklinde de olabiliyordu. Aslında birer “kira sözleşmesi” olarak da tanımlanan⁶ bu tahvillerin gerçek karşılığı bundan daha fazlasıydı. Sadece birer pasif kiracılar olmayan mültezimler, iltizamları kapsamındaki iş ve işleyişleri bizzat koordine eden ve gelir artırıcı adımlar atmaktan çekinmeyen kişilerdi. Bir etkin yazarın Batıdaki örnekleriyle karşılaştırarak ortaya koyduğu modelde de ifade ettiği üzere iltizamlara (*tax-farmnig*) açık artırma ile katılan kişiler aslında birer girişimci idiler”.⁷

Bahsi geçen girişimci mültezimlerin kimlikleri hakkında bugüne kadar pek fazla yayın yapılmadığı gibi bu kişiler arasındaki ortaklık ilişkileri de tarih araştırmacılarınca çok incelenmiş değildir. Oysa Osmanlı imparatorluğunun geniş tarihsel süreç ve coğrafya içinde iltizam/mukataa sisteminin aktörlerinin nakit ekonomisine katkıları göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Bu çalışmada mekân bakımından odak olarak Rumeli coğrafyasındaki yerleşim yerlerinden bilgiler derlenmiştir. Zamansal çerçevede ise 1600 yılından başlayan mukâtaalar hareket noktası kabul edilmiş ve 1630’lu yılların başı tarihsel sınırlamanın son halkası şeklinde belirlenmiştir. Mikro ölçekte verilerin elde edilmesi noktasında bu zaman dilimi yeterli

¹ Mehmet Genç, “Mukâtaa”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, 2020, s. 129.

² İltizam, kesim, maktu’ kavramlarını tanımlamakta ve icâre, bedel, mali birim yöntem ve sözleşme gibi manaları içermektedir. Baki Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 4.

³ Mehmet Genç, “İltizâm”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, s. 154, 155.

⁴ Eftal Şükrü Batmaz, “İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Osmanlı*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 250.

⁵ Mehmet Ali Ünal, “Mukâtaa Defterlerine Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Halep’in İktisadî Vaziyeti”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018 Ankara Kongreye Sunulan Bildiriler*, V. C. , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 436.

⁶ Bernard Lewis, *Orta Doğu*, Çeviri: Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006, s. 142.

⁷ Murat Çizakça, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)”, *Osmanlı*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 223, 224.

görülmüştür. Böylece çok dillendirilen “17. yüzyıl krizi”, “adem-i merkezîyetçilik” ve “Celali vakaları” gibi hemen tamamı olumsuz anlamlar çağrıştıran süreçlerin iltizamlardaki görünümü ve bunlara etkisi yine ortaklıklar cephesinden incelenmiştir.

Yukarıda konunun sınırları bakımından ana hatları çizilen makalenin amaçlarından birisi iltizam sözleşmelerine katılarak bir nevi ortak yatırım yapan kişiler hakkında niceliksel ve niteliksel verilere ulaşarak, incelenen zaman diliminde ve coğrafyada etkin roller üstlenen mültezimler sınıfını daha yakından tanımaktır. Ortaklık bağları kuran kişilerin kimlikleri; ortaklıklara imza atılan iltizamların içeriği ve bunların mali büyüklükleri makalenin incelediği alt başlıklardır. Ayrıca ortaklık ile işlerini yürüten mültezimlerin neden birer “girişimci” sayılmaları gerektiği üzerinde tartışılmaktadır. Bu husus makalenin üzerinde bina edildiği temel kavramsal tezler içinde önemli bir yere sahiptir. İlerleyen sayfalarda ayrıntılı şekilde tartışıldığı üzere çeşitli iktisadi kaynaklara hükmetme gücüne ulaşan mültezimlerin aslında birer girişimci sayılmaları gerektiği de bugüne kadar pek dile getirilmemiştir. Hâlbuki kökenleri itibarıyla önemli bir bölümü asker, kul ya da farklı görevlerle devlete bağlı kişilerden olsalar da, mültezimlerin daha fazla kazanç talebiyle iltizamlar elde eden hatta farklı yerlerde çokça iltizama sahip olmaya çaba harcayan “kapitalist” zihniyetli kişiler olarak sayılmaları da mümkündür. Emanetle iltizam elde eden kişilerin (eminlerin) dahi aynı minvalde değerlendirilmesi gerektiğine dair aşağıda detayları yer alan örnekler, Osmanlıların girişimci sayılan zümreleri içinde mültezimlerin de sayılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Müteşebbislerin en iyi görülebilecekleri sahalarda onların birbirleriyle ya da başkalarıyla ortaklık kurmalarının anlamlı olabileceği değerlendirilerek bilhassa bu şekilde davranan iltizam sahipleri makalenin öznesini oluşturmuştur.

Makalede metodik olarak doğrudan iltizam örneklerinin tespit edilmesi yöntemi tercih edilerek, bu kapsamda incelenen zaman aralığına ait arşiv koleksiyonları üzerine yoğunlaşmıştır. Söz konusu döneme ait Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kataloglarında yer alan Kamil Kepeci Defterleri koleksiyonunda toplamda 24 adet defter bulunmakta olup bunlar içinden ruznamçe tarzında olan ve düzenli iltizam kayıtları içerden 5007, 5008, 5009, 5010, 5013 ve 5019 numaralı defterler tümüyle ele alınarak bunların niceliksel ve niteliksel verileri kullanılmıştır. Başlangıç tarihi belli olmayan; içeriğinde eksik bilgiler ya da muğlaklıklar bulunan ve yıpranmış sayfalar içeren tahviller değerlendirmeye alınmamıştır. Bir defterin farklı sayfalarında yahut ardışık defterlerde/sayfalarda aynı iltizamlar yer almışsa bunlardan sadece biri kullanılmıştır. Bahsi geçen defterlerden elde edilen toplamda 102 adet iltizam tahvili kaydı, ayrıntıların daha net görülmesi açısından “mercek” işlevi görmüştür.⁸ Tahvillerin ayrıntılı dökümleri tablolar haline getirilerek girişimci ortak mültezimler ve onların kapitalist yönleri hakkında daha sistematik verilere ulaşılmaya gayret edilmiştir. Ortaklıkla idare edilen tahvillerin tercih edilme düzeyi; bunların genel finansal değerleri ile söz konusu ihalelerdeki peşin ve vadeli ödemelerin oran ve miktarları ayrı ayrı incelenmek suretiyle, makalenin temel tezlerinden olan Rumelili ortak mültezimlerin birer girişimci sayılıp sayılmayacakları hakkında tümevarımsal değerlendirmelere gidilmiştir.

1. Rumeli İltizamlarında Ortaklıkların Genel Oranı

Osmanlı tarihinde “iş ortaklıkları tarihi” denilebilecek bir alt alan olduğu yönünde çalışmalar bulunmaktadır. Öyle ki İslami ilkelerden ve geleneksel köklerden beslenen Osmanlı iktisadi yaşamı ve hukukunda bir hayli fazla sayıda iş ortaklıkları kurulmuştur.⁹ Dolayısıyla gerek

⁸ Oldukça hacimli olması nedeniyle, tespit edilen 102 iltizamdan sadece ortaklıklara imza atan mültezimlerin bilgileri Tablo 5’te listelenmiştir.

⁹ Müdârebe, müşâreke, müfâveze gibi örnekler burada zikredilebilir. Bu konuda bkz: Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, Çeviri: Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999; Ronald C.

ticaret, gerek üretim gerekse finansal alanda daha fazla kâr elde etmek isteyen tebaa her zaman bir yerlerde vardır. Bunlar arasında ortak mültezimler de bulunmaktaydı. İsimleri çokça geçen ancak gerçek kimlikleri ve mali güçleri hakkında derin incelemeler yapılmamış olan bu zümreyi daha yakından tanıma çabası içinde öncelikle ortaklıklara girişen mültezimlerin genel olarak iltizam sahipleri arasındaki oranına bakılacaktır. Bu amaçla incelenen 102 adet farklı iltizam tahvil kaydında iltizam sahiplerinin ortaklıklara göre sayı ve oranları çıkarılmış ve böylece Tablo 1 oluşturulmuştur.

İltizam Türü	İltizam Sayısı	Toplam İltizamlar İçindeki Oranı (%)
Tek Sahipli	60	58,8
Toplam Ortaklı	42	41,1
İki sahipli	37	36,2
Üç sahipli	3	3,9
+3 sahipli	2	2,9
Genel Toplam	102	100

Tablo 1: Rumeli’de Tespit Edilen İltizam Sahipleri ve Oranları (1600-1630)

Tablo 1’in verileri, bu makale kapsamında incelenen iltizam ihalelerinin % 41’i kadarının birden fazla sahibi olduğunu göstermektedir. Bu rakam Rumeli iltizamlarında ortaklık kültürünün yaygın denilebilecek bir seviyede olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰ Bu ortaklıklar bir ihtiyaçtan mı hasıl olmuştur yoksa insanların kendi iradeleriyle hayata geçirdikleri bir nevi geçici şirketler mi söz konusuydu? Ne yazık ki Osmanlı diplomatikasının çoğu zaman ketum olan yapısı burada da açık veriler sunmamaktadır. Ancak tali cephelerden bakıldığında çeşitli savlar ileri sürülebilir. Öncelikle ortak mültezimlere mukâataaların teslim edilmesi bir zorunluluk değildi. Diğer bir ifadeyle maliye bürokrasisi tahvilleri dağıtırken tekli ya da ortaklı olup olmadığına pek dikkat etmeden yüksek fiyat öneren ve ödeme gücü bulunan aday ya da adaylara iltizamları teslim etmekteydi. Bundan başka mültezim adaylarının ortaklık kurma bakımından istekli oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim iltizamlara talip olanlar, ortakların bizatihi kendileridir. Belki onları zorlayan nokta iltizamların mali büyüklükleri sebebiyle güçlük yaşamalarıydı. “Rağbet gören” yani getirisi yüksek olan mukâataalara talip olduklarında yeterli ödeme gücüne ulaşamayan bireysel mültezim adaylarının kendilerine ortak ya da ortaklar buldukları söylenebilir. Bazı ortaklıklar bu şekilde zorunluluktan kaynaklanmış olsa bile bu

Jennings, “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 16, No. 2/3 (Dec.,1973), s. 168-216; Fethi Gedikli, *16. ve 17. Asır Osmanlı Şer’iyye Sicillerinde Mudarebe Ortaklığı: Galata Örneği*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996.

¹⁰ Bir fikir vermesi açısından daha erken ve geç tarihli çalışmalardaki verilere bakılabilir. 1532-1535 yılları arasında Larende’deki mukâataa sahiplerini inceleyen Yörük, bu süreçte 42 tekli, 23 ikili, 3 üçlü, 3 de beşli ortaklıklardan oluşan toplam 71 girişim ve 113 mültezim tespit etmiştir. Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılın Ortalarında İltizam Sisteminin Yaygınlığı: Larende Kazası Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi SUTAD*, Aralık 2019; (47), s. 228. Dolayısıyla ortaklık kurma oranı toplam iltizam tahvilleri içinde % 40 civarındadır. 1695-1967 yılları arasındaki iki adet mukâataa satış defterini inceleyen Özbay ise, ağırlık olarak Anadolu’dan mukâataalar elde eden 56 mültezimden 36’sının ortak olduklarını belirlemiştir. Kişi sayısı bakımından ortaklıklara imza atanların oranı genel oran içinde % 64 civarındadır. Rahmi Deniz Özbay, “17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukâataa Satışlarından Malikâne Uygulamasına (1656-1658)”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 1715. Bu çalışmadaki değer ise toplam iltizamların % 41,1’inin ortaklarca idare edildiğini göstermektedir. Her üç araştırmada ortak mültezimlerin oranı, kronolojik sırayla % 40, % 41,1 ve % 64 şeklindedir. Dolayısıyla sadece bu üç veriye bakarak, spekülasyon olsa da zaman içerisinde ortaklıkların daha fazla tercih edilir hale geldiği söylenebilir.

örnekler de kerhen değil isteyerek yapılan işbirlikleriydi. Ayrıca ortakların finansal güçlerini birleştirmeleri halinde tek tek sahip oldukları nüfuzdan daha fazla güce erişeceklerini düşünerek hareket etmiş olmaları da mümkündür. Zaten önemli bir bölümü asker olan bu insanların bir kısmının, hızlı organize olma; bilhassâ tahsilât dönemlerinde güç kaynaklarını etkin kullanabilme ve kaçakçılık veyahut başka hukuk dışı yollarla fazladan gelir elde etme kabiliyetlerine ulaşma gibi emellerle ortaklıklara imza atan kişiler oldukları iddia edilebilir. Yine dikkat edileceği üzere ikişer ortaklı iltizamların oranı toplam ortaklıkların % 88'i kadardır. Bu rakam ortaklıkların kazançlarını çok da bölmek istemediklerine ve en az sorunla tahvillerinden yüksek kâr oranıyla ayrılmak istediklerine işaret etmektedir.

2. Rumeli İltizamlarındaki Ortak Mültezimlerin Kimlikleri

Araştırmanın buraya kadarki kısmında Rumeli'de 17. yüzyıl başlarındaki iltizamlarda ortaklık kültürünün yaygın olduğu yönünde verilere ulaşıldı. Bu noktada böylesine önemli ve rağbet gören ilişki ağlarını kimlerin ördüğü sorusu önem kazanmaktadır. Araştırmanın bu aşamasında, ortak mültezimlerin meslek ya da unvanlarına yansıyan verilerden hareketle kimliklerine dair bilgiler Tablo 2'de toplanmıştır. Bu tabloda ortaklık anlaşması yapan ve birbirinden farklı şahıslar oldukları düşünülen 85 kişinin dağılımı yer almaktadır.¹¹

Mültezimin Unvanı	Kişi Sayısı	Ortak Mültezimler İçindeki Oranı (%)	Mültezimin Statüsü
Sipahi (Altı Bölük Halkı)	22	25,8	Beratlı/ Asker
Tımarlı Sipahi	9	10,5	Beratlı/ Asker
Silahtar	6	7	Beratlı /Asker
Kale Neferi	5	5,8	Beratlı /Asker
Çavuş	3	3,5	Beratlı/ Asker
Zâim	2	3,4	Beratlı/Asker
Yeniçeri	1	1,1	Beratlı/Asker
Bostancı	1	1,1	Beratlı /Asker
Paşa	1	1,1	Beratlı/Ümera
Kâtip	2	2,3	Beratlı /Memur
Emin	6	7	Beratlı
Yahudi Reaya	4	4,7	Sivil Reaya
Unvansız	20	23,5	Sivil Reaya
Bey	1	1,1	-
Ağa ¹²	2	2,3	-
Toplam	85	100	

Tablo 2: Rumeli'de Tespit Edilen Ortak Mültezimlerin Kimlikleri (1600-1630)

¹¹ Bu mültezimlerin açık kimlikleri için bkz: Tablo 5.

¹² Bir ağa aynı zamanda kale neferi olduğundan burada sayılmıştır.

Tablo 2’de ortaklıklara imza atan mültezimler içinde berat sahibi olan yani muvazzaf memur ya da geçici süreyle devlet örgütüne katılmış kişilerin toplamda 58 kişi ve % 70 oranıyla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Berathılar içinde ise 49 kişinin askerlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Burada tespit edilen ortak mültezimlerin kimlikleri, Osmanlı tarihinde 17. yüzyıla birlikte belirginleşmeye başlayan iltizamların daha çok asker ya da askerî¹³ kökenli kişilerin eline geçtiği iddiasıyla örtüşmektedir.¹⁴

Meseleye genel çerçeveden bakıldığında iltizamlarda neden askerler daha fazla sayıda yer almaktaydılar sorusuna verilecek birkaç cevap vardır. Öncelikle konuya nakit ihtiyacı çerçevesinden bakılabilir. Bilindiği üzere iltizam sisteminin daha çok nakdi kaynaklar üzerinde yürütmesi isteniyor; ancak geleneksel iktisadi yapıdaki kısıtlı imkânlar nedeniyle merkezi hazine sermaye sahibi kişileri bulmakta zorlanıyordu. Daha açık bir ifadeyle nakit ekonomisinin muhatabı olan ve burada adeta paradan para kazanmak isteyen ya da sermaye hareketlerine girişerek nakit eldeleri ile yatırım yapmak isteyen reaya zümresinden kişilerin bulunması ihtimali düşüktü.¹⁵ Bu olgu, “reaya içinde sermaye sahipleri yoktur” şeklinde yorumlanmaması gereken bir husus olsa da memurların daha fazla nakit sahibi olmaları anlaşılır bir durumdur. Ayrıca incelenen sürecin Celali vakalarının etkisinin henüz devam ettiği ve bu nedenle adeta silahsız kişilerin kendilerini pek güvende hissetmedikleri bir dönem olması da dikkate alınmalıdır. Celali süreçlerinde altı bölük halkından pek çok kişi- ki aralarında kullar dışında Türkler’in de olduğu bilinmektedir- dergâh-ı âlî çavuşluklarını, mütesellimlikleri ve benzeri makamları cebren ele geçirmişlerdir.¹⁶ Aynı kişilerin bu listede de yer alması olasıdır. Dolayısıyla sermayedar reyanın bu dönemdeki iltizamlarda daha az görülmemesinin bir başka sebebi güvenlik kaygılarıyla bağlantılı konjonktürel gelişmeler olmalıdır. Aynı süreçte sosyal çalkantıların bir karşılığı olarak köylülerin yani mukâtaa ünitelerinin pek çoğunun gerçek üreticilerinin, yer değiştirmesi ya da “hallerinin perişan olması” gibi yine kimisi güvenlik sorunlarıyla ilintili gelişmeler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Burada bir hususa da değinmek gerekir. Şöyle ki, Osmanlı tarihçiliğinin genel problemleri arasında sayılan ve olumsuz etkileri görülen vakaların neticesinde beklenmedik gelişmelerin yaşanacağına dair ihtimallerin göz ardı edilmesi meselesi Celali vakaları için de geçerlidir. “Celali isyanlarının olumlu sonuçları olabilir” şeklinde bir nebze provokatif bir tezle konuya yaklaşıldığında¹⁷ eşkıyalık vakalarının artçı etkileri içinde iltizamların büyük sermaye sahiplerinin uhdesine geçmesi neticesinde daha organize ve güçlü eller altında yüksek kârlarla idare edilmiş olma olasılığı da yabana atılmamalıdır.

Kulların devlet sistemindeki ağırlığı 17. yüzyıl siyasi ve iktisadi tarihinde kimi zaman muhalefetle karşılaşsa da¹⁸, diğer taraftan iltizamların sivil sermaye ve nüfuz sahiplerinin eline

¹³ Reayadan farklı olarak elinde beratı olan, vergi ve yargılamada özel statüsü bulunan kimselere askerî denilmektedir. Askerler ve ulema bu grubu oluşturan temel zümrelerdir. Halil Sahillioğlu, “Askerî”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, s. 488.

¹⁴ Genç, “İltizâm”, s. 156. Daha net bir veri olması bakımından Doğan Yörük tarafından derlenen ve yukarıda zikredilen Larende iltizamlarındaki ortaklıklarda, askerî zümresi mensubu ya da kul/asker kökenli mültezime rastlanmamaktadır. Bu değişim, bilhassa kulların (özellikle altı bölük halkının) 17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı sarayında artan nüfuzunun yerel ekonomilerdeki yansımaları olmalıdır.

¹⁵ İltizam sözleşmelerinin onanması sürecinde kadıların ortak mültezim adayları için “yarar ve maldâr” kişileri olduklarına şahitlik etmeleri gerekmektedir. Örnekler için bkz: BOA, KK.d. 5007/5; BOA, KK.d., 5009/26; BOA, KK.d. 5010/84. Arşiv küneleri Defter No/ Sayfa No şeklindedir.

¹⁶ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâli İsyânları”*, Cem Yayınları, İstanbul 1995, s. 481.

¹⁷ 17. yüzyılın başlarında, daha olaylar devam ederken, kaçak hububat satışlarının, üreticilerine büyük kârlar sağladığı bilinmektedir. Bkz: Akdağ, *age*, s. 455.

¹⁸ Örneğin, Mere Hüseyin Paşa’nın (ö. 1624) kendi sadareti devrinde selâtin vakıflarının mütevelliliklerine sipahilerin getirilmesini onaylaması büyük huzursuzluk doğurdu. Divan kâtiplikleri ve benzeri memurluktan istifa edip büyük menfaatler temini için sipahi yazılanlar da vardı. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. : 4, Yayına Hazırlayan: Mümin Çevik, Milliyet Yayınları, İstanbul 2010, s. 1275. Ayrıca Osmanlı merkezi idaresinin

geçerek toprakların mülk halinde devletin kontrolünden çıkmasına da engel olabilirdi. Devleti yönetenlerin- bizzat padişahların da denebilir- iltizamlar konusunda yaşadıkları bu ikilem onları gerçek manada zorluyordu. İltizamların kullara dağıtılması merkezde kontrolsüz güç odaklarına sebebiyet verme potansiyeline sahipken; sivillere dağıtılması bu sefer bir ayanlaşma sürecine ön ayak olmak anlamını taşıyacağından¹⁹ taşrada güç odaklarının ortaya çıkışına meydan vermek anlamına gelebilirdi. Mehmet Genç'in ifade ettiği üzere mukâtaaların üzerindeki denetimlerin amacı herhangi bir zümrenin uzun vadeli haklarla çevrelerine kök salarak yüksek paylar almasını önlemek üzere vergi potansiyelini mümkün olduğunca hazinenin kontrolü altına almaktı.²⁰ Bu aynı zamanda bir toprak aristokrasisinin oluşumuna engel olma hedefinin hayata geçirilmesi demektir. Ancak bu hususu da dikkatli irdelemek gerekir. Hazinenin buradaki mukâtaa kaynaklı gelirlerini artırma gayesi göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Genç'in ifade ettiği ve mukâtaalar üzerinde hissedilen sıkı mali politika tümüyle engelleyici ve pasifize edici olmasa gerekir. Devletin buradaki örneklerde de sıkça görüldüğü üzere daha fazla teklifle gelen yeni mültezim adaylarına mukâtaaları vermedeki istekliliği bahsedilen durağancı yapının aslında içerde esnetilmiş bir halde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla iltizam sisteminin dinamizmi ile maliye bürokrasisinin statükocu eğilimleri arasında bir denge siyaseti izlenmiştir.

Rumeli bölgesinden 1600-1630 yılları arasında ortaklıklarla iltizam elde eden askerler için mercek biraz daha yakınlaştırıldığında tespit edilebilen iltizam tahvillerinde ilk sırada kul sipahilerin bulunduğu, onları silahtarların takip ettiği görülmektedir. Aslında kulların, kullar içinde de altı bölük halkından olan sipahilerin mukâtaalardaki rolleri erken devirlerde başlamıştı. Zira II. Mehmed devrinden itibaren silahtar ve sipahilerin mukâtaaların tahsilâtını yapmak üzere havaleci olarak görevlendirildikleri, hatta daha çok onların tercih edildiği bilinmektedir.²¹ Mültezim olarak ise çavuşlar, zâimler ve tımarlı sipahiler öteden beri mukâtaaları üzerlerine almakta iken, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren altı bölük sipahileri de bu alanda söz sahibi olmaya başladılar.²² Altı bölük halkının, özelde kul sipahilerin, iltizamlardaki bu ağırlığı, ifade edildiği üzere dönemin siyasal yapısının tezahürü olmalıdır. Kul kökenli yeniçeriler ile sipahilerin Osmanlı sarayında, idari ve mali işlerin yönetiminde, çoğu zaman ulûfelerini öne sürerek söz sahibi olmaları noktasında bu dönemde bir hayli ileri aşamalara vardıkları malumdur. 1603 İsyanı, II. Mustafa devrinde alınan çifte ulûfeler, Sultan II. Osman ile mücadeleleri²³ onların ne denli önemli aktörler haline geldiklerini açıklar. Nihayet Sultan IV. Murad öteden beri cizye toplayan, tevliyet ve iltizam elde eden kul sipahilere karşı harekete geçmiş ve kanuni hakları (ulûfeleri) dışında diğer salahiyetlerini ellerinden almıştır.²⁴

Sipahilerin ulûfelerinin mukâtaalar kapsamına alınması suretiyle en azından tahvil süreleri boyunca maaşlarını korumaları da onların iltizamlara olan ilgilerinin gerekçeleri arasında sayılmalıdır. Cezar'ın ifadesiyle bahsedilen buhranlı süreçte bazı dönemler, sipahiler açısından

kapıkullarının tarihsel süreç içinde ulûfeleri dışında ek gelir olarak iltizamlara sahip olmaları, tımarlı sipahilerce de öteden beri eleştirilmekteydi. Mustafa Cezar, "Osmanlı Tarihinde Levendler", İstanbul 1965, s. 53.

¹⁹ Lewis, *age*, s. 347.

²⁰ Genç, "Mukâtaa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, 2020, s. 132.

²¹ Halil Sahilloğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukâtaaları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S.1-2, 1963, s. 150, 191, 213, 216; Çakır, *age*, s. 45. Bu çalışmada sipahi (BOA, KK.d. 5007/5; BOA, KK.d. 5009/45) ve çavuşların (BOA, KK.d., 5013/33) havaleci olarak görevlendirildikleri görülmektedir.

²² Çakır, *age*, s. 46. Kul sipahiler iltizamlardaki rollerinden başka, erken devirlerden itibaren cizye toplamakta, tevliyet ve iltizam elde etmekteydiler. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III. C., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 188.

²³ Sipahilerin ve diğer kulların bu zaman diliminde merkez siyasal gelişmelerdeki çatışmaları ve etkin rolleri için bkz: Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Nâ'imâ (Ravzatü'l- Hüseyin Fi Hulâsati Ahbâri'l- Hâfikayn)*, C. 1, Hazırlayan Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 220-227.

²⁴ Uzunçarşılı, *age*, s. 189.

“kârsız mücadeleler” devri²⁵ denilebilecek yıllar olduğundan, asker kökenlileri bu şekilde farklı kaynakları zabt etmeye yönlendirmiştir. Ancak yukarıda sayılan ve olumsuz izlenimler doğuran tarihsel gelişmelere bakarak tüm kul kökenlileri, nüfuzlarını kullanmak suretiyle iltizam elde eden kişiler olarak nitelenecek de olanaklı değildir. Zira bazı mukâtaaların rağbet görmemesi sebebiyle onlar tarafından yeniden işletilmesi örnekleri göz ardı edilemez. Ya da iltizam ihalalarına “fesat karıştırarak” zorla tahvilleri ele geçiren ve müzayedelere hukuksuz müdahalelerde bulunan örneklerle de rastlanmadığı belirtilmelidir.

Askerlerin mali zorluklar nedeniyle bir “ek iş” olarak mı iltizamlarda boy gösterdiği sorusu da tartışmaya açık bir konudur. Tespit edilen iltizamların sahipleri olan askerlerin paşalar, ocak ağaları ya da kaptan-ı deryalar gibi çok yüksek rütbeli şahıslar değil; daha çok çavuş ve kul sipahilerden oluşmasına rağmen elde ettikleri ortak mukâtaaların değerleri yüksektir. Günlük yevmiyeleri de tespit edilebilen asker mültezim örnekleri bu konuda açıklık getiricidir. Aşağıda Tablo 4’ün verileri kul kökenli kişilerin, ulufelerinin 3,7 ila 102 katı kadar meblağlarla ihaleleri kazandıklarını ortaya koymakta olduğundan bu kişilerin bir ek iş yapmak zorunda kalan askerlerden ziyade ek yatırım yapan girişimciler olabileceğini akla getirmektedir. Belki “ek iş” meselesi ihaleler içinde görev alan kâtipler, havaleciler ve sair hizmetkârlar için de geçerli bir nitelenebilir.

Ziraata dayalı ekonominin önemli aktörlerinden olan tımarlı sipahilerin burada incelenen ve ortaklık içeren iltizam sözleşmelerinde ikinci en büyük asker grubu olarak görünmeleri yine üzerinde durulması gereken bir veridir. Tımarlı sipahilerin kul sipahilerden farklı olarak savaşlardaki asker rollerinin yanısıra barış zamanlarında taşrada üstlendikleri vergi toplayıcısı rolleri ve ziraat başta olmak üzere reel iktisadi işletmelerle organik bağları onların iltizamlara olan ilgisini daha anlamlı hale getirmektedir. Ayrıca tımarlı sipahilerin, kulların iltizamlarda ağırlık kazanmasına itirazları dile getirilmişti. Örneklerde hatırı sayılır oranda tımarlı sipahinin yer alması Osmanlı saray idaresinin bu memnuniyetsizliklere karşı bir ön alma çabası da olabilir. Bununla birlikte adaletnamelere de yansdığı üzere altı bölük halkı, çavuşlar, mazul kadılar ve müderrisler yanında zâimler ve tımarlı sipahilerin bir kısmının 1550’lerden sonra tefecilik faaliyetleri ile halkın topraklarına el koydukları bilinmektedir.²⁶ Bu bakımdan ortaklık bağı kuran zâim ya da tımarlı sipahi kökenli mültezimlerin en azından bir kısmının nüfuzlarını kullanmak suretiyle bazı iltizamları “ele geçirmiş” olmaları muhtemeldir. Ancak yine incelenen defter guruplarında mukâtaaları böyle bir cebri el koyma ile sahiplenilen tımarlı sipahilere dair bulguya rastlanmadığı ifade edilmelidir.

İncelenen tahvillerde 3 farklı kayıta 6 kişinin *emin* olarak zikredildiği görülmektedir. Bunların tümünün, bir nevi memur gibi düşünülerek emaneten iltizamlara atandıkları kabul edilecek olsa bile emanet sisteminin çok zayıf kaldığını ifade etmek gerekir. Her ne kadar tüm mültezimler aynı zamanda o tahvil için birer emin sayılsa da²⁷ tespit edilen iltizam kayıtlarının bazılarında açıkça *emâneten iltizama* verildiği belirtilmişken, pek çoğunda emanet usulünden herhangi bir biçimde bahsedilmemiştir. Bu durum ortaklıkla dağıtılan mukâtaaların tamamına yakınının emanet sistemi ile değil doğrudan iltizamla verildiğine işaret etmektedir. Devletin öteden beri emanet yerine doğrudan iltizamlara meyilli olduğu da dikkate alınınca bu örneklerin emanetle verilen örnekler olmaması olasılığı daha öne çıkar. Ayrıca tahvillerin müzayede ile

²⁵ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarih Resimli-Haritalı*, C. : 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 1683. Yine I. Ahmed’in sadrazam Yavuz Ali Paşa (ö. 1604) eliyle ilk icraatı, eskiden beri vergi toplayan, fakat son zamanlarda bu işi vilayet muhassıllarına bırakmak zorunda kalan kul sipahilerin de olduğu altı bölük ihtiyarlarına, yeniden vergi toplama işini vermek oldu. Bunlar 360 emin ve 360 kâtipten oluşan 720 kişilik bir guruptu. Cezar, *age*, s. 1707. Kul sipahiler 1591’den itibaren cizye toplama etkin görevler almışlar ve bu ayrıcalıklı halleri 17. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Cezar, *age*, s. 1497.

²⁶ *Age*, s. 63.

²⁷ Çakır, *age*, s. 40.

dağıtılması, bir tahvil süresi devam ederken sonradan yüksek tekliflerle gelenlerin olması ve rağbet görmeyen mukâtaalara talip olanların görülmesi gibi ayrıntılar emanet usulü yerine daha rekabetçi olan doğrudan mültezimlerin tercih edildiğini göstermektedir.

Tablo 2’de toplam 20 kişinin unvansız olduğu görülmektedir.²⁸ Bu kişilerin tamamı sivil kabul edilecek olursa, sivil bireylerin azımsanmayacak oranda mukâtaaları elde ettikleri söylenebilir. Bahsedilen kişilerden olup isimlerinin arkasında *bin Abdullah* ibaresi yer alan toplam 8 kişi bulunmaktadır ki bunların bir zamanlar kul kökenli görevliler oldukları ihtimali ortaya çıkmaktadır. İhale kayıtlarının tutulduğu zamanda muvazzaf olmadıkları için onların sivil sayılmalarında bir beis bulunmamaktadır. Tablodaki siviller içerisinde sadece bir ihalede 4 kişilik Yahudi tebaa grubu yer almaktadır. İltizam sisteminde Yahudi cemaati mensuplarının bu kadar az sayıda temsil edilmiş olması ilginçtir. Yahudilerin geri planda kalmaları ekonomik gelişmelerden ziyade devrin politik ve güvenlik meseleleri ile alakalı olmalıdır. Bu konuda daha net verilere ulaşmak hem mekân hem de zaman bakımından çok daha fazla ihale dökümü incelemeyi gerekli kılmakta olup bu husus, gelecekte yapılacak çalışmaların ele alacağı hususlardandır. Yine siviller içerisinde sayılması muhtemel 2 ağa ve 1 tane de bey unvanlı kişi yer almaktadır. Bunlardan ağa olanlar eğer yeniçeri ağası veya diğer saray ağaları zümresinden değilse sivil taşra ileri gelenleri olarak sayılabilirler. Böyle olsalar dahi ayanlaşma sürecinin etkilerinin 17. yüzyılın ilk yarısında Rumeli bölgesindeki mukâtaaların paylaşımında fazlaca izlenemediği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2’de isimleri öne çıkan guruplar kadar, listede çok az sayıda yer alan ya da hiç yer bulamayanlar da dikkat çekmektedir. Faroqhi’nin tespit ettiği ve 16. yüzyılda iltizamlarda bolca rol alan tüccarlar ya da 18. yüzyılda daha fazla görünür hale gelecek olan bankerler ile ulema²⁹, incelenen ortaklıklarda görülmemektedir. Ünal tarafından belirtilen şu değerlendirme burada anlam kazanmaktadır: “16. ve 17. yüzyıllarda mukâtaaları iltizam ya da emanet suretiyle alanlar umumiyetle ehl-i örf tabir edilen devlet memurları idiler. Bunlar başta kapıkulu efradından dergâh-ı âli kulları, çavuşları, müteferrikalar, altı bölük halkı ve yeniçerilerdi.”³⁰ Ancak yazarın aynı yerde belirttiği “Taşra ümerasından da sancakbeyi, mütesellim, kethüdalar ile kapıkullarından taşrada görevli olanlar iltizam işlerine giriyorlardı” yönündeki tespiti incelenen örneklerde pek görülmemektedir. Kolektif hareket etme kabiliyeti bulunan ve öteden beri mukâtaalarda belli bir tecrübe kazanmış olan üstelik de silahlı olan kul kökenlilerin perde arkasından yaptıkları baskılarla diğer gurupları iltizamlara yaklaştırmamış olması muhtemeldir. Ayrıca askerler içinde bostancı ve yeniçerilerin sadece 1’er kişi olarak kaydedilmesi kul sipahilerin, en azından Rumeli iltizamlarında incelenen dönemde, diğer ulufeli askerlere nispeten daha güçlü bir yer edindiklerini göstermektedir. Altı bölük halkı ile bilhassa yeniçeriler arasında izlenen denge siyaseti sebebiyle³¹ yeniçerilere başka bölgelerdeki kaynaklar aktarılırken bazı sipahiler Rumeli iltizamlarına yönlendirilmiş olmalıdırlar.

²⁸ İsimlerin açık halleri için bkz: Tablo 6.

²⁹ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590- 1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2 1600-1914, Editörler: Halil İnalçık- Donald Quataert, Çeviren: Ayşe Berktaş, İstanbul 2006, s. 785.

³⁰ Ünal, agm, s. 437.

³¹ Altı bölük sipahiler ile yeniçeriler 16. yüzyıl sonlarından başlayarak 17. yüzyılda daha belirgin hale gelecek şekilde karşılıklı güç çatışması içinde yer aldılar. Bu çatışmalar siyasal ya da askeri olmaktan çok mali gerekçelere dayanıyordu. Mesela 1595 ve 1603 yıllarında sipahiler yeniçerilerle kanlı çatışmalar yaşadılar. Bkz: Erhan Afyoncu, “Sipahi”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, 2009, s. 258. Bilhassa 1603 sonrasında, dönem yazarı Hasan Beyzade Ahmed Paşa’nın deyişiyle, “yeniçeri ile sipah arasında adâvet (düşmanlık) düştü”. Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin ve İndeks (1003- 045/ 1595- 1635)*, C. 3, Hazırlayan: Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 736.

3. Rumeli'deki Ortak Mültezimler Girişimci Sayılabilirler Mi?

Ortaklıkla iltizamları üzerlerine alan kişilerin kimlikleri bu şekilde tespit ve tahlil edildikten sonra söz konusu mültezimlerin “girişimci” sayılıp sayılmadıkları üzerinde durulabilir. Mustafa Cezar iltizamları elde eden devlet mensubu kulların (çavuş, sipahi, müteferrika, yeniçeri) 16. asrın ortalarından itibaren çiftlikler de kuran yerel zenginler haline geldiklerini ifade etmekte ve onların birer girişimci sayılabileceklerine dair tezleri desteklemektedir.³² Öncelikle girişimci ifadesiyle neyin kastedildiği üzerinde durulacak olursa; buradaki “girişimci” betimlemesi, “15. yüzyıl ve 17. yüzyıl arasında, kâr elde etme amacı güden küçük (ya da orta büyüklükteki) ekonomik yapıların yürütücüleri” şeklindeki tarife uyan bir tanımdır.³³ Buradaki ortaklıklara imza atan mültezimleri, “Osmanlı usulü girişimciler” diye tanımlamak mümkün olup; “Osmanlı usulü” ifadesi daha kendi içinde bir model olarak zikredilebilir. Bir başka ifadeyle Akkuş-Menteş’in yaptığı tarifte yer alan dış ticari ağlar pek görülmediği için mültezimlerin buradaki örneklerini görece limitli ve yerel girişimciler olarak saymak daha uygundur. Şimdi bu Osmanlı usulü girişimcilerin neden böyle tasvir edilebilecekleri üzerinde durulabilir.

Öncelikle yukarıda da ifade edildiği üzere bu çalışmada merkezde konumlandırılan ortak mültezimler, beratla resmi görevler verilmiş ve askerî sınıfına dahil edilmiş kişilerdir. Ancak isimleri zikredilen onlarca mültezimi; atanmış memurlar, muvazzaf askerler ya da en azından bir kısmını devletten ulûfe alacakları olan kişiler şeklinde sanki kerhen iltizamları alan şahıslar diye nitelendirmek pek mümkün değildir. Aşağıda yer alan Tablo 4, yıllık maaşlarının onlarca katı ücret taahhüt ederek ihaleleri elde eden ve çoğunlukla üçer ya da ikişer yıllık tahvillerini başarıyla yürüten mültezimlerin “girişimci” sıfatını hak ettiklerine dair verileri içermektedir. Ayrıca Tablo 5 ve Tablo 6’da aynı kişiler oldukları değerlendirilen *erbâb-ı tumardan* Rıdvan ya da Mustafa Çavuş gibi isimlerin birkaç iltizamda yer almaları, onların bu husustaki kapitalist çaba ve tecrübeleri ile alakalı olmalıdır. Kuşkusuz onların çeşitli baskılar ve iltimaslarla iltizamları elde etme ihtimalleri vardır. Ancak bu çalışmanın ana temalarından biri olarak resmi anlatımların çizdiği tablonun aksine asker kökenli mültezimlerin her zaman menfî özellikleri taşıyan kişiler olamayabilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca emanetle gelmeyen sivil mültezimlerin gelir getirici olması ihtimali düşük ihalelere pek rağbet etmedikleri bilinmektedir.³⁴ Burada tespit edilen mültezimlerin, 18. yüzyılda görülmeye başlandığı belirtilen³⁵ ve yerlerine ikincil mültezimler atayarak sadece rantiyeye toplayıcılar haline gelen kişiler olmadıkları söylenebilir.

İltizamlara talip olan ortak mültezim adaylarının sözleşme şartlarına yakından bakıldığında da onların girişimci yönleri ortaya çıkmaktadır. Zira ileri sürdükleri şartlar kâr marjlarını yüksek tutmak üzere ne denli planlı hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Varsa önceki mültezimlerin borçlarının kapatılması; bunların makbuzlarıyla birlikte kendilerine ibraz edilmesi; “daha yüksek tekliflerle gelenlerin meblağını biz verirsek ihale yine bizde kalsın” demeleri³⁶; mevcut ihalelerinin başkasına verildiği kesinleşirse ödedikleri peşinler kendilerine verilmeden yeni berat yazılmaması³⁷ gibi talepleri oldukça mühimdir. Bunlardan başka, bir nevi al-sat tarzında iltizamların el değiştirmesi örnekleri, sanıldığı gibi aksine mültezimlerin nahoş karşıladıkları bir durum değildi. Yine şartlardan biri olarak “mukâtaadan yararlanan müteferrika ve askerîlerin beratları yoklansın ve yoklananların beratları işaretlensin”³⁸ şeklindeki ifadeleri mukâtaa

³² Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 53, 326.

³³ Bu tanımlama ve kavramsal karşılaştırmalar için bkz: Yasin Akkuş, Süleyman Ahmet Mentüş, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Girişimcilik: Klasik Dönem Üzerine Bir Çalışma”, *Istanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), Ekim 2018, s. 170-171.

³⁴ Faroqi, a.g.m., s. 663.

³⁵ Genç, “İltizâm”, s.157.

³⁶ BOA, KK.d., 5007/27; BOA, KK. d., 5009/45.

³⁷ BOA, KK.d., 5013/15.

³⁸ BOA, KK.d., 5019/23.

sahiplerinin kazançlarını azami düzeyde tutma gayretleri olarak girişimci ruhlarının tezahürü kapsamında zikredilmelidir.

Bazı ortak mültezim adaylarının şartları içinde ayrıca şu cümleler geçmektedir: "Başkası tahvile talip olursa peşinimiz ve haracımız makbuzu verilmeden iltizama verilmesin. Berat olmadan müfettiş mürâselesiyle mukâtaa zabt olunmaya".³⁹ Bu tip şartlar ile mühim bir meseleye dikkat çekilmektedir. Taşrada bilhassâ kadılar kontrolünde⁴⁰ olan mukâtaa müfettişliğinin istismar edilmemesi ve merkezi bürokrasinin izni olmaksızın iltizam beratlarının verilmemesi istenmektedir. Yine "mukâtaalar birbirinden ayrılmasın ki birinin fazlası diğerinin kesrine karşılık gelsin" şeklindeki talepler⁴¹ ortak mültezimlerin üzerinde en çok durduğu hususlardandır. Böylece bir nevi birbirlerine sigorta işlevi görmesi için ayrı ayrı mukâtaalara tek bir çatı altında sahip olunmaktaydı. Bir sözleşmede geçen şu cümle ise hayli mühimdir: "Tırhala pazarlarında miri çeltik ve tuz satılmadan, aherden tuz ve çeltik satılmaya".⁴² Burada bir nevi iltizamların gerçek amaçlarından birine vurgu yapılmakta; inhisâr (tekelcilik) denilebilecek şekilde önce devletin satış hakkının korunması istenirken, aslında mültezimler kendileri de beratlı bireyler olarak aynı ayrıcalığa sahip olmaya çalışmaktaydılar. Bu durum serbest piyasadaki rekabeti olumsuz etkileyen bir istek ve uygulama olsa da girişimcilik çabası adına aynı olumsuz yorum yapılamaz.

Mora kazasındaki Balyabadra (Ballıbadra) ile Hulumiç İskeleyi ve başka bazı yerleri iltizamlarına alan girişimcilerin mukâtaalarından maaş alan kale neferlerinin sayısının, muntazaman kontrol edilmedikleri için, zaman içinde haddinden fazla arttığını ihbar etmeleri de oldukça değerlidir.⁴³ Aynı zamanda birer "işletmeci" gibi düşünülebilecek olan bu mültezimler haklı olarak işletmelerindeki "çalışanların" gereksiz yere artmasının önüne geçmek istiyorlardı. Onlar başkente bizzat gelerek beratlarını onaylatmayanların tespit edilmemesi halinde haksız mevacic alanların hem hazineyi hem de kendilerini zarara uğratmaya devam edeceklerini ifade etmekteydiler. Mültezimlerin bu kaygıları da boşuna değildir. Nitekim 1620 yılında kaleme alındığı düşünülen ve Sultan II. Osman'a sunulan anonim *Kitâb-ı Müstetâb* isimli kitabın yazarının da ifade ettiği üzere altı bölük halkından sipahilik, ayrıca çavuşluk ve yeniçerilik başta olmak üzere kul statüleri başkente haber verilmeden el değiştirmekte ve alınıp satılır hale gelmişti.⁴⁴ Son olarak bir sözleşmede geçen şu ifadeler de yakından bakmalıdır: "Akviyâdan (kuvvetli kimselerden) bazıları susam ve bostan arazilerine çeltik suyu sarf etmesinler".⁴⁵ Çeltik gibi bilhassâ sarayda ya da varlıklı kesimlerin sofralarında çokça tüketilen ve bol suya ihtiyaç duyan bir gıdanın üretimi için mültezimlerin daha baştan su hususundaki şikâyet ve taleplerini dile getirmeleri biraz da onların müteşebbis ruhlarıyla alakalıdır.

---

³⁹ BOA, KK.d., 5013/33.

⁴⁰ Kadıların mukâtaa ve iltizam işlerindeki görevleri arasında muhasebe kayıtlarını tutmak; daha önce eminler ya da kâtipler tarafından tutulan kayıtları onaylamak; iltizam meseleleri ile ilgili divana bilgi vermek ve mukâtaa irsaliyelerini gerekirse havaleci ile hazineye göndermek gibi işlemler vardı. Onlar tüm bu işlemleri mukâtaa müfettişi sıfatıyla yürütürlerdi. Kadılar ayrıca doğrudan mukâtaa nâzırı da olabilirlerdi. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asırda Mukâtaa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", *IV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 10- 14 Kasım 1948 Kongreye Sunulan Tebliğler*, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 435-442.

⁴¹ BOA, KK.d., 5007/27; BOA, KK.d., 5007/28; BOA, KK.d., 5010/161-162.

⁴² BOA, KK.d., 5013/33.

⁴³ BOA, KK.d., 5019/42.

⁴⁴ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dâir Kaynaklar Kitab-ı Müstetab, Kitabı Mesâlihi'l- Müslimîn Ve Menâfi'i'l- Müminin, Hırzû'l- Mülük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 4.

⁴⁵ BOA, KK.d., 5019/27.

4. Ortak İltizamların Mali Kaynakları ve Finansal Değerleri

Osmanlı ekonomisinde iltizam sisteminin yaygınlığı ile paralel olarak doğrudan nakit getirisi sağlayan kaynakların sistem içine entegre edilmesi de o derece yaygınlık kazanmıştır. Bu bakımdan mukâtaalara konu olmayan vergi kaynakları ve işletmeler neredeyse yok gibidir. Tablo 5, Rumeli iltizamlarını elde eden ortak girişimcilerin mukâtaalarının da benzer şekilde çok çeşitli kaynaklara dayandığını ortaya koymaktadır. Mukâtaa sahipleri tarımdan ticarete sanayiden madenlere kadar farklı alanlara hükmetmekteydiler. Ortak mültezimlerin yönettikleri mukâtaaların gelir kalemleri kabaca şu şekilde sıralanabilir: Beytümâl, memlehâ (tuz), çeltik, iskele, gümrük, damga, niyâbet-i⁴⁶ kefere, arûsâne, değirmen, ihtisâb, yava, voynuk vergileri, kahve, kasâbiye, palamut ağaçları, cizye, dalyan (balıkçılık), bâc-ı pazar ve lonca gelirleri... Bahsedilen çeşitlilik sayesinde farklı kaynaklara mâlik iltizamlarda alt birimlerin birinde yaşanacak mali sorunların diğerlerinin gelirleri ile karşılanması söz konusu oluyordu. Zaten mukâtaalara talip olan ortaklar yukarıda ifade edildiği üzere bu durumu açıkça şartlarında belirtiyorlardı. Ayrıca bir araştırmacının ifadesiyle⁴⁷ genelde toprakta küçük işletmeciler olan mültezimlerin buradaki örneklerini daha ziyade “orta büyüklükte işletmeciler” olarak tanımlamak mümkündür.

Mehmet Genç’in gelir kaynaklarının yapısal durumu ile ilgili olarak öne sürdüğü teoriye göre: “Mukâtaaların içerdiği vergi unsurlarının çeşitliliğiyle kapsadığı mekânın genişliği arasında genellikle ters orantı bulunur, yani mukâtaanın içerdiği vergi ve resimlerin çeşitliliği arttıkça kapsadığı mekânın sınırı daralmakta, buna karşılık tek bir vergi unsuru içeren mukâtaanın mekân sınırı o ölçüde genişlemektedir.”⁴⁸ Bu makalede incelenen mukâtaalarda bu modellemeye hem uyan hem de uymayan iltizamlar söz konusudur. Örneğin tek mekânı içeren tahvillerde gelir kalemleri çeşitli iken çok mekânlı tahvillerde genellikle bir tane gelir kaynağı seçilmiştir. Ancak ortaklığa imza atan mültezimlerin hem mekân hem de gelir kalemi bakımından çok çeşitli tahvilleri de elde ettikleri görülmektedir. Bu husus mültezimlerin vergi toplarken ve iltizamlarını idare ederken askeri veyahut başka sebeplere dayanan nüfuzlarına güven duymaları ile alakalı olmalıdır. Ayrıntılar Tablo 5’te görülmekle birlikte burada birkaç örnek vermek gerekirse; yukarıdaki modellemeye uygun olarak dar kapsamlı şekilde Mora sancağında havass-ı hümâyûndan Vestice Hasları’nın yıllık değeri 140 bin akçe⁴⁹ iken; Siroz mukâtaasına bağlı Uzmilan? köyünün yıllık getirisi 165 bin akçe idi.⁵⁰ Yine geniş alanlara ve farklı kaynaklara hitap eden örnek olarak “Tırhala tabi İrmiye ve tevâbî hasları mukâtaası, Çatalca hasları tahvil-i cedîdi, Golos Mukâtaası, Golos İskeleyesi ve kasabiyyesi, Tırhala resm-i kahve-i halis mukâtaası” misali verilebilir. Bu örnekte yıllık bedel 3 milyon 600 bin akçedir.⁵¹ Ancak dar kapsamlı ve az çeşitli mukâtaalar da oldukça yüksek fiyatlarla satılmaktaydı. Örneğin sadece Drac mukâtaası yıllık 6 milyon 50 bin akçe olup⁵²; Tırhala Çeltük ve Golos iskeleyesi 1 milyon 556 bin akçe tutarındaydı.⁵³ Bilhassa Osmanlı elitlerinin sofralarında bolca yer alan çeltik mukataaları ile ve yabancılara satışı her zaman revaçta olan emtianın kaçırıldığı merkezler olarak iskelelerin iltizam getirisinin yüksek olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tablo 5’te listelenen iltizam tahvillerinin süreleri ve sayısal değerlerine bakıldığında birbirinden farklı mali kaynaklar sebebiyle farklı periyotlar ve meblağlar izlenebilmektedir. Bu veriler tabloda açıkça yer aldığı için çok fazla niceliksel yoğunluğa girmeden bazı

⁴⁶ Diyet, cinayet ve bad-ı heva türü vergiler için kullanılan tabirdir. Batmaz, agm, s. 753.

⁴⁷ Özbay, agm, s. 1708.

⁴⁸ Genç, “Mukâtaa”, s. 129.

⁴⁹ BOA, KK.d, 5019/43.

⁵⁰ BOA, KK.d, 5010/75.

⁵¹ BOA, KK.d, 5007/28.

⁵² BOA, KK.d, 5010/66.

⁵³ BOA, KK.d, 5013/33.

değerlendirmeler yapılabilir. Tahvillerin genelde 1, 3 ya da 6 yıllık periyotlarla sahiplerine verildiği ve ara sıra sürpriz el değiştirmeler yaşansa da ihalelerin genelde başarılı bir şekilde tamamlandığı anlaşılmaktadır. En düşük tahvil değeri 40 bin 666 akçe iken en yüksek değer 116 yük 25 bin (11 milyon 625 bin) akçe şeklinde ortaya çıkmıştır. Mukâtaaların yüksek meblağlar içerdiklerini söylemek mümkündür. Bu manada ortaklık ilişkisi kuran mültezimlerin alt tabaka yoksul kesimden insanlar olamayacakları görülmekte ve bu kişilerin mevcut kazançlarına ek kazançlar elde etmek adına güçlerini birleştiren yatırımcılar gibi düşünülmesi gerektiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Tahvillerin rakamsal büyüklükleri ile mültezimlerin mali güçleri arasındaki ilişkiyi anlayabilmek adına mültezimlerce tahvil sürecinin hemen başında ödenen peşin akçe değerlerine de bakılabilir. Bilindiği üzere iltizam sahipleri, ödeyecekleri meblağın bir yılına isabet eden (*kıstelyevm*) kısmının % 5 ile % 50'si arasında bir miktarını hazineye peşin olarak teslim ederlerdi.⁵⁴ Genç'e göre peşin ödeme miktarları müzayedelerin en önemli unsurlarındandı. Öyle ki zamanla peşin ödemelerde zorlanan askerî kökenli mültezimlerin yerine, aralarında güçlü sermaye sahibi sarrafların da yer aldığı başka gruplar iltizamları ele geçirmeye başladılar. Yazar bu noktada belirgin bir zaman diliminden bahsetmemekle birlikte bu değişimin başlangıcı olarak 16. yüzyılın ikinci yarısını işaret etmektedir.⁵⁵ Bu makalede incelenen iltizamlarda peşin miktarı belirlenebilen mukâtaa kayıtları şöyle listelenmiştir:

İltizam Sahipleri	Toplam İltizam Bedeli (akçe)	İlk Aşamada Peşin Ödenen Miktar (akçe)	Peşin Miktarının Toplam Bedeldeki Payı	Kaynak
Erbâb-ı tımdardan Bali ve Piyale Bey	26 yük	50 bin	% 1,2	BOA, KK.d, 5010/19.
Erbâb-ı tımdardan Ferhad ve Piyale	37 yük	99 bin 500	% 2,6	BOA, KK.d, 5007/5.
Ebnâ-i sipahiyândan İbrahim Abdullah ve Mehmed Abdullah	3 yük 9 bin 199	50 bin	% 16	BOA, KK.d, 5019/44.
Silahtar İbrahim ... Abdullah Silahtar Hüseyin Cebe	244 bin 999	20 bin	% 8,1	BOA, KK.d, 5019/27.
Silahtar Ali...? ve Silahtar Mehmed Süleyman	140 bin	60 bin	% 42	BOA, KK.d, 5019/43.

Tablo 3: Rumeli'de Ortak İltizamlarda Peşin Ödemeler (1600-1630)

Mültezimlerce ödenen peşin miktarlarının % 1,2 ile % 42 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bu oranlar yukarıda genel çerçevesi çizilen peşin oranları ile de bir nebze uyumaktadır. Ancak dikkat çeken nokta peşin ödemesi yapılan oranların bahsedilen makas içinde görece düşüklüğüdür. Bu düşük seviyeden ödeme politikasında merkezi bürokrasinin iradi bir rolü olduğu iddia edilebilir. Çünkü nakit ekonomisinde türlü zorlukların yaşandığı bu zaman

⁵⁴ Genç, "İltizâm", s.155.

⁵⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, Ankara 2010, s. 104. Genç'in iddia ettiği sürecin 17. yüzyılın ilk yarısında Rumeli iltizamları üzerinden henüz başlamadığını söylemek mümkündür.

diliminde⁵⁶ mukâtaa sahiplerinin de nakdî kaynaklara ulaşımı oldukça zordu. Bu zorluğun farkında olan maliye bürokrasisi en azından talip olan mültezim adaylarını yüksek peşinler talep ederek ürkütmemek istemiş olmalıdır.

Ortaklık ağları ören mültezimlerin ne türlü büyük mali işlerle uğraştıklarını ve iltizamlarının finansal değerlerini anlamak bakımından üçüncü olarak özellikle asker kökenli olanların yevmiyelerine bakılabilir. Bu maksatla Tablo 4'te ortaklıklarda görev almış ulûfe sahiplerinin günlükleri üzerinden maaşları hesaplanmış ve toplam iltizam değerleri ile karşılaştırılmıştır.

Mültezim Adı	Yevmiyesi (Akçe)	Yıllık Mukâtaa Bedeli ⁵⁷ (akçe)	Yıllık Maaşının Kaynak Kaç Katı? ⁵⁸	
Ali Arnavud	25	306 bin	34	BOA, KK.d, 5010/66.
Hüseyin Mustafa	27	170 bin	17	BOA, KK.d.,5010/60.
Hüseyin Cameşuy	38	170 bin	12	BOA, KK.d.,5010/60.
Oruç	14	508 bin	102	BOA, KK.d, 5013/15.
İbrahim Abdullah	32	51 bin	4,5	BOA, KK.d, 5019/44.
Mehmed Abdullah	39	51 bin	3,7	BOA, KK.d, 5019/44.
Gulam Köçek	34	120 bin 499	10	BOA, KK.d, 5019/23.
Ali Yeniçeri	35	120 bi 499	9,7	BOA, KK.d, 5019/23.
İbrahim .. Abdullah	14	203 bin 333	41	BOA, KK.d, 5019/27.
Hüseyin Cebe	10	203 bin 333	57	BOA, KK.d, 5019/27.
Ali...	23	70 bin	8,5	BOA, KK.d, 5019/43.
Mehmed Süleyman	18	70 bin	10	BOA, KK.d, 5019/43.
Bekir Yusuf?	25	390 212	44	BOA, KK.d, 5019/52.
Muhsin Cafer	18	390 bin 212	61	BOA, KK.d, 5019/52.

Tablo 4: Ortak Mültezimlerin İltizamlarının Yıllık Değerleri ve Günlük Mevaciplerinin Karşılaştırılması

Tablo 4 mültezimlerden asker kökenlilerin yıllık toplam maaşları ile ödemeyi taahhüt ettikleri ve çoğu zaman başarılı oldukları örnekleri yansıtmaktadır. Tabloya göre mültezimler maaşlarının 3,7 katı ila 102 katı arasında değişen rakamlara sahip iltizamları elde etmişlerdir. Bu tablodaki 14 farklı ortağın ortalaması alındığında mültezimler yaklaşık olarak yıllık maaşların 30 katı kadarını ihalelere yatırmışlardır. Bu oran yüksek sayılabilecek bir rakamı ifade etmektedir. Dolayısıyla bu değerler ortak mültezimlerin belli sermayelere ulaşmış kişiler olduklarına dair veriler olarak da değerlendirilebilir.

⁵⁶ Genel ekonomik yapıda 1580'ler sonrası görülen tahribatta 17. yüzyılın başlarından itibaren toparlanmalar olsa da bu dönemde Balkanlar ve Anadolu'daki darphanelerin üretim düzeylerinin gerilediği ve 1640'lara kadar akçenin istikrarsız bir dönem geçirdiği ifade edilmektedir. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 143. Bilhassa 1585/1586 tağşişi sonrasında görülen bütçe açıklarının etkisi de 1640'lara kadar uzanmaktadır. Ayrıntılar için bkz: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1 1300-1600, Türkçeye Çeviren: Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s. 142; Ahmet Tabakoğlu, "XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, S.1-4, s. 396.

⁵⁷ Ortağıyla birlikte sahibi olduğu iltizamın kişi başına düşen yıllık bedelidir. Küsüratlar ihmal edilmiştir.

⁵⁸ Kişi başına yıllık bedeli ya da yevmiyenin yıllık bedelidir. Yevmiyenin yıllık bedeli= yevmiye x 354 olarak hesaplanmıştır. Temsil birliği olması adına Kamerî yıl 354 gün olarak alınmıştır.

Merkezi otorite ve reyanın nakit sıkıntısı çektiği bu süreçte iltizamlardaki ortaklıklara imza atanların aslında güçlerini birleştirerek nakit darlığını aşan kişiler oldukları da iddia edilmiştir.⁵⁹ Bu görüşün yukarıdaki tablolardaki verilerle pek örtüştüğü söylenemez. Bahsedilen para darlığı bir vakıa olmakla birlikte, en azından burada incelenen iltizamlarda görüldüğünü iddia edebilmek için çoklu ortaklıkların genel mukataalar içinde ezici çoğunlukta olması gerekirdi. Ayrıca burada incelenen tahvillerde terk (ferağ) örneklerinin oldukça az yer alması ve iflas örneklerine hiç rastlanmaması iltizamlara talip olan adayların mali darlıklarla boğuşan kimseler olmadıklarına işaret etmektedir. Çok az sayıda rağbet görmeyen iltizamlara rastlanmış olsa da bunların daha ziyade coğrafi şartlara bağlı olarak tarımsal gelirlerdeki düşüşlerle ve asayiş sorunları ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Ortak mültezimlerden askerlikle yükümlü olanlar ve onların iltizamındaki diğer görevliler tahvilleri süresince savaşa katılmamak (sefer eşmemek) üzere devlet ile anlaşmaları sayesinde ağır bir yükten kurtulmuş oluyorlardı.⁶⁰ Ortaklardan asker menşeli olanların seferlerden muaf olmak gibi bir gaye ile hareket ederek iltizamlar elde etme çabaları anlamlı karşılanabilir. Ancak burada olduğu gibi yüksek değerli iltizamları müşterek elde eden askerlerin sadece savaşa gitmemek için böyle ağır yüklerin altına girdikleri pek söylenemez. Dolayısıyla seferden muaf olma avantajı geçerli bir gerekçe olsa da yeterli bir gerekçe gibi görünmemektedir. Aslında resmi makamların nakit para taleplerini karşılamada asker mültezimlere müracaat etmeleri incelenen dönemin bir nevi "iç borçlanma" uygulamasıydı ve devlet tarafı, ister istemez mültezimlere böylece çeşitli tavizler vermek durumunda kalıyordu. Son kertede her iki taraf da sistemin işleyişinden memnun görünüyordu.

Sonuç

Osmanlı klasik çağında ekonominin çarklarının dönmesini sağlayan temel sistemlerden olan iltizam, merkezi hazinenin ihtiyaç duyduğu nakitlerin temininde sıkça başvurulan yöntemlerdendi. İşleyişi ve aktörleri üzerinde çeşitli dönemlerde değişikliklere gidilse de iltizam düzeni devletin yıkılışına kadar rağbet görmeye devam etti. Bu makalede 1600-1630 yılları arasında Rumeli bölgesinde yer alan mukâtaaların mültezimlere devrine ilişkin örnek tahviller tespit edilerek bu örnekler üzerinden ortaklık ağlarının yaygınlığına dair veriler incelendi. Rumeli iltizamlarını içeren 6 farklı ruznamçe defteri grubundan elde edilen ortaklık iltizam kayıtları listelendi. Öncelikle görüldü ki ortaklıklar neredeyse iltizamların yarısında yer almış ve genelde ikişerli örnekler şeklinde kurulmuştur. Ortakların iki kişi olarak yaygınlık kazanması hem devletin hem de müştereklerin işine geliyor olmalıydı. Ortaklar birbirlerine mali destekler sağlarken fazla sayıda ortakla uğraşmak yerine bir kişi ile yetinmişlerdir. Devlet ise birbirlerine aynı zamanda sigorta görevi de gören güçlü ortakları muhtemelen daha zayıf çoklu ortaklıklara tercih etmiştir.

17. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'deki iltizamlarda ortak mültezimler listesinde askerler, onlar içerisinde de kapıkulu sipahileri ilk sıralarda yer almışlardır. Askerlerin birbirlerini iyi tanıyor olmaları ve belirli bir disiplin altında yaşam sürmeleri; bunlarla paralel olarak saraydaki geniş ve nüfuzlu çevreleri, iltizamlardaki ortaklık paylarının diğer zümrelere göre yüksek noktalara ulaşmasını sağlamış olmalıdır. Benzer şekilde silahtarların, dergâh-ı âlî çavuşlarının ve az da olsa kale muhafızları ile yeniçerilerin ortaklıklarda rol aldıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla imparatorluk merkezi idaresinin zaman zaman endişelendiği üzere, kulların mali yapıdaki ağırlığının net bir şekilde görüldüğünü belirtmek gerekir. Beratlı kesim içinde zâim ve

⁵⁹ Aslan Eren, "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler", *Osmanlı*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 240.

⁶⁰ Savaşlardan muaf olmak neredeyse her iltizam sözleşmesinde yer almaktaydı. Ayrıca kefillerden kâtiplerle havalecilerden kabzımallara asker kökenli mensuplar, ordu görevinden muaf olmaktaydı. Örnekler için bkz: *BOA, KK.d, 5007/5; BOA, KK.d, 5007/27; BOA, KK.d, 5007/28; BOA, KK.d, 5010/19.*

tımarlı sipahilerin de mevcut uğraşlarına ek olarak iltizamlara katılmaları onların girişimci rollerini ortaya koymuş; tımar sisteminin görece durağan ya da az gelirli dünyasına bağlanıp kalmaktansa ondan vazgeçmeden yeni kazanç kapılarını aralayan kişiler olarak öne çıkmışlardır.

Tespit edilen sözleşmelerde ağa ve bey şeklinde unvan bilgisi yansıyanlar bulunduğu gibi mültezimlerin Yahudi tebaadan olduklarını belirtilen kayıtlar da vardır. Herhangi bir unvan bilgisi yer almadan sadece isimleriyle listede yer bulan mültezimler ise “sivil” olarak değerlendirilmişlerdir. İsimleri belirlenen ortak mültezimler sayıldığında toplam ortak mültezimlerin % 28,2’sinin asker ya da benzeri memuriyetleri olmayan reayadan kimseler oldukları ileri sürülebilir. Eğer bu kişilerin tamamı gerçekte sivil idiyeler nakit sıkıntısının hayli yüksek olduğu bir zaman diliminde kendi çapında bir sermayedar grubunun Rumeli iltizamlarında boy gösterdiği ifade edilebilir. Yahudi mültezimler için bir parantez açmak gerekirse İstanbul, Edirne ve Selanik gibi kentlerdeki yoğunluklarının burada görülmemesinin sebepleri tartışılabilir. Yahudi kökenli reayanın incelenen bölgelerde pek fazla meskûn olmaması ya da buralardaki mali operasyonlarda kendilerini çok güvende hissetmemeleri onların çok az sayıda iltizam ihalesine katılmalarına sebep olmuş olmalıdır.

Müşterek mültezimlerin gerçek bir girişimci sayılıp sayılmayacakları önemli meselelerdendir. Çalışmanın verileri bu kişilerin Osmanlı usulü girişimciler olarak ifade edilebileceğine dair sinyaller içerir. Öncelikle ortaklık bağı kuranların hemen tamamının kendi iradeleri ile mukâtaalara talip olmaları ve sözleşmelerinde ileri sürdükleri şartların ayrıntılarındaki kapitalist talepleri onların birer müteşebbis olduklarını göstermektedir. Dahası oldukça yüksek meblağlara hükmeden mukâtaalarda çoğunlukla başarılı tahvil dönemleri geçirmeleri yine bu kişilerin finansal bakımdan güçlenme çabalarını haber veren adımlardır. Tüm bu iyimser yansımalar ile birlikte bilhassâ askerler içinde iltizamları gaspederek yollarına devam eden ve girişimcilikle pek alakaları olmayan kişiler de bulunabilir. İlerleyen süreçlerdeki araştırmalar söz konusu noktalarda tarihsel bilgilerin netlik kazanmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Kamil Kepeci Defterler (KK.d.): 5007, 5008, 5009, 5010, 5013, 5019.

Yayınlanmış Ana Kaynaklar

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin ve İndeks (1003- 045/ 1595- 1635)*, C. 3, Hazırlayan: Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

Nâimâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Nâ'imâ (Ravzatü'l- Hüseyin Fî Hulâsati Ahbâri'l- Hâfikayn)*, C. 1, Hazırlayan Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitab-ı Müstetab, Kitabu Mesâlihi'l- Müslimin Ve Menâfi'i'l- Müminin, Hırzû'l- Mülük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Araştırma Eserleri

AFYONCU, Erhan, “Sipahi”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, 2009, s. 256-258.

- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyânları"*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- AKKUŞ, Yasin, Süleyman Ahmet Menteş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girişimcilik: Klasik Dönem Üzerine Bir Çalışma", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), Ekim 2018, s. 169-186.
- Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. : 4, Yayına Hazırlayan: Mümin Çevik, Milliyet Yayınları, İstanbul 2010.
- BATMAZ, Eftal Şükrü, "İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Osmanlı*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 250-257.
- CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarih Resimli-Haritalı*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- ÇİZAKÇA, Murat, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, Çeviri: Şehnaz Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- ÇİZAKÇA, Murat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)", *Osmanlı*, C. : 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 223-226.
- EREN, Aslan, "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler", *Osmanlı*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 236- 249.
- FAROQHI, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590- 1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2 1600-1914, Editörler: Halil İnalçık- Donald Quataert, Çeviren: Ayşe Berktaş, İstanbul 2006, s. 543-757.
- GEDİKLİ, Fethi, *16. ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyeye Sicillerinde Mudarebe Ortaklığı: Galata Örneği*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996.
- GENÇ, Mehmet, "İltizam", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, s. 154-158.
- GENÇ, Mehmet, "Mukâtaa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, 2020, s. 129-132.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, Ankara 2010.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, "XVI. Asırda Mukâtaa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", *IV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 10- 14 Kasım 1948 Kongreye Sunulan Tebliğler*, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 433-444.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1 1300-1600, Türkçeye Çeviren: Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2004.
- JENNINGS, Ronald C., "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 16, No. 2/3 (Dec.,1973), s. 168-216.

- LEWIS, Bernard, *Ortadoğu*, Çeviri: Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006.
- ÖZBAY, Rahmi Deniz, “17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukâtaa Satışlarından Malikâne Uygulamasına (1656-1658)”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 1701-1721.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Askerî”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, s. 488-489.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukâtaaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, Sayı 1-2, 1963, s. 145-218.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri“, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, S.1-4, s. 389-414.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III. C. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “Mukâtaa Defterlerine Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Halep’in İktisadî Vaziyeti”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018 Ankara Kongreye Sunulan Bildiriler*, V. C. , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 431-454.
- YÖRÜK, Doğan, “XVI. Yüzyılın Ortalarında İltizam Sisteminin Yaygınlığı: Lârende Kazası Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi SUTAD*, Aralık 2019; (47), s. 217-238.

Ekler:

İltizamın Kapsamındaki Mukâataalar	İhale Başlama Tarihi/ Tahvil süresi	Tutarı (akçe)	Ortak Mültezimlerin İsimleri ⁶¹	Kaynak
Tırhala sancağında ve Çatalca, Eslime? ve İrmiye haslarındaki beytülmâl-ı hassâ mukâataası.	1601/ (muhtemelen) 3 yıl	8 yük ⁶²	Mustafa Çavuş ve Abdi Bey	KK.d, 5007/5.
Tırhala sancağında köleler hasları ve Tırhala sancağında ve Çatalca, Eslime? ve İrmiye haslarındaki beytülmâl-ı hassâ mukâataası, rüsûm-ı yava ve değirmen.	1606/ 3 yıl	37 yük	Erbâb-ı tımardan Ferhad ve Piyale	KK.d, 5007/5.
Tırhala hasları mukâataasından bakiyye-?-i Mataranka? hasları	1603/ (muhtemelen) 3 yıl	6 yük	Geyvan ? ve Rıdvan	KK.d, 5007/13 (poz 22).
Tırhala çeltik mukâataası	1604/ 3 yıl	22 yük 10 bin	Sinan ve Musli eminler	KK.d, 5007/15
Tırhala çeltik mukâataası	1606/ 3 yıl	22 yük 10 bin	Mehmed bin Sinan ve Katib Ahmed	KK.d, 5007/15.
Tırhala Golos İskelesi ve tevâbî	1601/ 6 yıl	56 yük	Mustafa Çavuş ve Abdi Bey	KK.d, 5007/17.
Nefs-i Çatalca hasları ve Çatalca bakiyyesi	1606/ 3 yıl	29 yük + 60 bin	Sol ulüfecilerden Mehmed Kara sipahi ve Ebnâ-i sipahiyândan Piri Şaban	KK.d, 5007/24.
Tırhala tabi İrmiye ve tevâbî hasları mukâataası, Çatalca hasları, Golos Mukâataası, Golos İskelesi ve kasâbiyyesi, Tırhala resm-i kahve-i mukâataası	1606/ 3 yıl	72 yük	Sipahiler Mehmed ve Piri ⁶³	KK.d, 5007/28.
Atina hasları, memlehâ ve iskelesi ve Kenise hasları, eşcâr-ı palamut ve tevâbî mukâataaları	1603/ 6 yıl	91 yük	Erbâb-ı tımardan Cafer ve Ahmed ⁶⁴	KK.d, 5008/43.

⁶¹ İltizam sözleşmelerinde genelde benzer şartlar ileri sürülmüş olup bunlar metin içinde yeri geldiğince konu edilmiştir. Ancak farklı şartlar var ise tablonun bu sütunundaki dipnotlarda ayrıca verilmiştir.

⁶² 1 yük 100 bin akçe

⁶³ Şartları: "Biz bu mukâataaları üç yıl 73 yük 10 bin akçeye kabul ediyoruz. Önceki mültezimlerin reayadan tahsil ettikleri fazla vergiler geri alınsın ve bunlar borcumuza sayılsın. Her altı ayda bir irsâliyemizi başkente (hazineye) kendimiz getiririz".

⁶⁴ Şartları: (BOA, KK.d., 5008/43): "Atina sakinlerinden Zâim Mustafa Ağa 31 yük miktarı zarara kefil ve mübaşir olsun. Olur verilen berat kaydında (KK.d. 5008/47) "Mustafa Ağa zarar-ı mala kefil ve mübaşir ve havâle olmak üzere ve mezbur Mustafa Ağa'nın kudret-i maliyesi kefâlet malına vefâ etmez ise müfettiş görüp kanun üzere kavî yarar ve maldâr kefil vermek üzere .." ifadesi yer almaktadır. Burada aynı zamanda mübaşir olan Mustafa Ağa'nın iltizam sürecinde havâlecî görevinde olacağı belirtilmektedir. Havâlecilerin tayin edilmesinde esas olan amil tahsil edilen meblağların iltizamı yönetenlerce yerelde harcanmayıp hazineye ulaşmasını sağlamaktır. Çakır, *age*, s. 139.

Tırhala hasları ve Gölkarlı mukâtaası, Kattafiye? hasları, Galos ⁶⁵ ve tevâbî mukâtaaları beytül mal ve mevkûfât ve Turna? mukâtaaları	1600/ ⁶⁶ 6 yıl	180 yük ve 50 bin	Erbâb-ı tımardan Sinan ve Rıdvan ⁶⁷	5008/62 (mükerrer, poz 75).
Tırhala müfettişliğine ve Yenişehir kadılığına bağlı Akkirmayani mukâtaası ⁶⁸	1600/ ⁶⁹ 3 yıl	16 yük 80 bin. ⁷⁰	Mahmud ve Zülfikar (eminler)	KK.d, 5008/70.
Yaya Siyavuş Paşa hasları mukâtaası	1602/ 6 yıl	20 yük	Kenan bin Abdullah ⁷¹ , Sinan bin Abdullah ve Mustafa bin Abdullah	KK.d, 5008/75.
Selanik'e bağlı Gülşenk ? ve tevâbî	1603/ 6 yıl	19 yük	Feridun? Ve Süleyman ve Baki Şek?	KK.d, 5009/2-3.
Gülşenk ? (Selanik)	1603/ 6 yıl ⁷²	19 yük 50 bin	Rıdvan bin Abdullah ve Şaban bin Mustafa eminler	KK.d, 5009/2-3.
Yanya hasları ve rusum-ı voynugân ve mensûha ve tevâbî mukâtaası	1604/ 6 yıl	48 yük 50 bin	Dergâh-ı âli çavuşlarından Abdi ve zuâmadan Sinan ve Ali ⁷³	KK.d, 5009/26.
Selanik ihtisâbı, niyâbet-i kefere, resm-i arûsâne-i Yahudiyân mukâtaaları	1604/ 6 yıl	18 yük 28.332	Hasan bin Abdullah ve Mustafa bin Abdullah ⁷⁴	KK.d, 5009/ek3-1/a (poz 3)
Tırhala haslarından baki kalan yerlerin mukâtaası	1603/3 yıl	450 bin	Erbâb-ı tımardan Rıdvan ve Giran?	KK.d, 5010/15.

Ayrıca kefillerin de kefillerinin olması gerektiği yönündeki yaygın uygulama burada hayata geçirilmekteydi ve kendisi de bir kefil olan Mustafa Ağa'nın mali zorluğa düşmesi halinde kefilinin de kefil (müzekki) olması gerektiği hatırlatılıyordu.

⁶⁵ Bir başka yerde (BOA, KK.d., 5010/7) aynı tahvil kapsamında Galos gümrük vergilerinin de alınacağı belirtiliyor.

⁶⁶ Tarih bilgisi için bkz: BOA, KK.d., 5010/7.

⁶⁷ Bu aşlında biraz problemlilerle ilerleyen bir iltizam süreci olmuştur. Çünkü bu mültezimler görev yerlerine gidince tahvil, 1 yük fazla teklif veren dergâh-ı âli çavuşlarından Mustafa Çavuş ve mütekâid Abdullah'a verilmiş; ancak onlar kefil defterini ve müfettiş arzını ibraz edemedikleri için bu da hayata geçirilememiştir. Sonrasında yeniden Sinan ve Rıdvan iltizama talip olmuşlardır. Bu kez sadece Tırhala ve Gölkarlı mukâtaalarına, (sene 1011 Mayıs evvelinden) altı yıla 51 yük 80 bin akçe teklif sunmuşlardır.

⁶⁸ Bir sayfa sonraki kayıta Tırhala'ya bağlı Eğriboz ve beytümâl-ı hassâ mukâtaaları olduğu bilgisi yer alıyor. BOA, KK. d. 5008/71.

⁶⁹ Hüküm tarihidir.

⁷⁰ BOA, KK.d, 5008/71.

⁷¹ Erbâb-ı tımardan olduğu kaydı yer alıyor. BOA, KK.d., 5008/57 (M).

⁷² Ancak berat tarihi 20 Rebiülevvel 1013 (16 Ağustos 1604)'tür.

⁷³ Şartları gereği ilk irsâliyelerini teslim ettiklerinden sonra kalan ödemeleri kale neferlerinin mevâcipleri ile haklaşılabacaktır. Beratta da bu husus öncelikli olarak dile getirilmiştir.

⁷⁴ Bir başka yerde (BOA, KK.d., 5009/ 11) Sinan'ın (Bey) kabızmalları olduğu bilgisi bulunmaktadır. Ancak sonraki bir kayıta (BOA, KK. d., 5009/18) hem kabızmalın hem de mültezimlerin iltizamı idare edecek seviyede kimseler olmadıkları belirtiliyor. Daha sonra Hizan? ve Rıdvan'a verilmesi kararı alınmıştır.

Eğriboz sancağında çeşitli yerler	1604 ⁷⁵ / 6 yıl	26 yük	Erbâb-ı tımdan Bali ve Piyale Bey	KK.d, 5010/19.
Selanik gümrüğü mukâtaası	1606/ süresi tespit edilemedi.	Tespit edilemedi	Yako İrvanil, Selmoğagi, Yudaberod ve Salamo isimli yahudiler ⁷⁶	BOA, KK.d., 5009/45.
Selanik gümrüğü mukâtaası	1606/Süresi tespit edilemedi.	(?) + 6 yük	Mustafa Paşa ve oğulları Ali Ağa ve Mustafa Çavuş ⁷⁷	BOA, KK.d., 5009/45.
Avlonya mukâtaası Başlık? ve İstem? ⁷⁸ hasları	1602/ 6 yıl	20 yük	Mehmed ve Ömer	KK.d, 5010/60.
Avlonya mukâtaası Başlık? ve İstem? Hasları	1605/ 6 yıl	20 yük +50 bin	Ebnâ-i sipahiyândan Hüseyin Mustafa ve Hüseyin Çameşuy	KK.d, 5010/60.
Avlonya mukâtaasından Drac mukâtaası	1602/ 6 yıl	36 yük 30 bin	Mehmed ve Ömer	KK.d, 5010/66.
Avlonya mukâtaasından Drac mukâtaası	1605/ 6 yıl	36 yük 80 bin	Silahtarlar Ali Arnavud ve zeâmetden mazul Sinan Bey oğlu Hüseyin kulları	KK.d, 5010/66.
Siroz aklamından Bağdanos ve tevâbî hasları mukâtaası	1605/ 2 yıl ⁷⁹	940 bin ⁸⁰	Hasan bin Mustafa ve İkbâl bin Abdullah	KK.d. 5010/83.
Selanik'e bağlı Siroz aklamından Bağdanos nahiyesi ve tevâbî hasları mukâtaası	1600/ 3 yıl	14 yük 10 bin	Hasan ve Mustafa	KK.d.50 10/83.
Siroz nezâretine bağlı nehreyn-i cedideyn mukâtaası	1603/ 3 yıl	15 yük 2418	Piyale bin Abdullah ve	KK.d, 5010/110,

⁷⁵ Berat tarihi olup mukâtaalar 1599-1603 arasındadır.

⁷⁶ "Gümrük emînleri" oldukları ifadesi geçmekte olup gümrük iltizamının bu kişilerde olduğu anlaşılıyor.

⁷⁷ Mustafa Paşa ve oğulları kadiya gelerek, karadan ve denizden emtia getiren askerî taifesinden kişilerin Yahudilere ödemeleri gereken gümrük vergilerini vermediklerini belirterek mahsullerinin zayi olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca üç yıldır kendi mallarından çuka parasını karşıladıklarını iddia ettiler. "Eğer yerli ve Müslüman olan birilerine iltizam verilmezse bu şekilde gümrük gelirleri heba olup gitmeye devam edecektir. Biz iltizama talibiz" diyerek; "karadan ve denizden gelen maldan alacağımız gümrüğün bir akçesi dahi kimsenin zimmetinde olmasın" gibi şartlar da ileri sürmüşlerdir.

⁷⁸

⁷⁹ BOA, KK.d.,5010/84. Taliplerin önemli bir şartı şudur: "Her tahvilde 100 bin akçe mevâcib-i kıla'aya (kale görevlilerine) havâle olunsun".

⁸⁰ İltizamın, Mustafa Çavuş'un vefatından itibaren altı ay boyunca rağbet görmediği için sonraki iki talibe devredildiği bilgisi yer almaktadır. Bkz. BOA, KK. d., 5010/84. Dikkat edilirse yıllık bazda her iki ihale de 470 bin akçeden verilmiştir. Böylece talibi olmayan ve/veya gözden düşmüş tahvillerin yeniden ihalesinde bazen fiyat artırma yapılmamıştır.

			Hemdem bin Abdullah ⁸¹	112.
Siroz nezâretine bağlı nehreyn-i cedideyn mukâtaası	1605/ 3 yıl	14 yük 82418	Mehmed ve Hasan ve Mustafa ve Ali Ağa	KK.d, 5010/110.
Golos hasları iskelesi ve rüsûm-ı kasabât ve kahve ve beytûlmâl-ı hassâ ve livâ-i Tırhala ve kaza-i Çatalca'da köyler	1612 ve 1615 ve 1616 ⁸² yıllarından başlayan çeşitli tarihlerde.	22 yük 22 bin	Ebnâ-i sipahiyândan Mustafa Hasan ve ebnâ-i sipahiyândan Abdullah	KK.d, 5010/161-162.
Tırhala nezâreti Kattaniye? Hasları	1609/ 3 yıl	30 yük 50 bin ⁸³	Ebnâ-i sipahiyândan Oruç ve Silahar Yusuf	KK.d, 5013/15
Tırhala Çeltük ve Golos iskelesi	1610/ 6 yıl	93 yük 40 bin	Ahmed bin Eyüb ve Katib Ali ⁸⁴	KK.d, 5013/33.
Mora sancağında Akacık? ve Kartana	1625/ 3 yıl	309 bin 199 ⁸⁵	Menevasiye? Kalesi neferatından Ali Kubur? Ve Mehmed Sinan Ağa ve .... Ve Yusuf ve Ali ve sair şüreka uhdelinde	KK.d, 5019/15.
Mora Balyabadra (Ballıbadra) ve Hulumiç İskelesi ve hasları çeltük ve livâ-i Mora ve Mizistre?, cizye ve beytûlmâl-ı amme ve hassâ ve eşcâr-ı palamut ve hamamcı? ve dalyan ve tevâbî mukâtaası	1629/ 3 yıl	116 yük 25 bin	Sipahiler Hasan bin Abdullah ve Mehmed bin Abdullah Cebe ⁸⁶	KK.d, 5019/18.
Selanik sancağına tabi çeltik enhârî Karaferye mukâtaası+ bâc-ı bazâr-ı Karaferye ve tevâbî mukâtaası	1625/ 1 yıl	200 bin 393? + 40 bin 666	Sipahi Yusuf Taci? ve Sipahi İbrahim Abdullah Cilvani	KK.d, 5019/23.

⁸¹ Şartları: (BOA, KK.d. 5010/110, 112) “Önceki iltizamlardan kalan alacaklar ve vefat sebebiyle ödenmemiş cizye muhasebeleri borcumuza sayılsın; eğer daha yüksek fiyatla gelen talibin ziyadesi makbulümüz olursa tahvil elimizden alınmasın; alınır da peşin ödediğimiz miktar bize geri verilmeden yeni berat verilmesin”.

⁸² Berat kaydı 16 Muharrem 1025 (4 Şubat 1616) tarihlidir.

⁸³ Bilgi BOA, KK.d. 5013/17'den elde edilmiştir.

⁸⁴ Şartları: “Kırçan mevsim sürücülere Matbâh-ı Âmire'ye teslim ettikleri koyun bahası olmak üzere her sene 10'ar yük akçe teslimini havâlemiz olan Mehmed Çavuş yapacaktır. Tırhala pazarlarında miri çeltik ve tuz satılmadan aherden tuz ve çeltik satılmasın”.

⁸⁵ Senelik tutarıdır.

⁸⁶ Dergâh-ı âli müteferrikalarından Zülfikar'a feragat ederek *bervechi iştirâk* eminler olarak bu sipahilere devretmiştir. Şartları arasında kale neferâtına ödenecek mevâciplerde neferâtın ellerindeki havâlelere göre ödemelerinin yapılacağı şerhi düşülmüş olup burada yine havâle sisteminin başka bir cepheden uygulanması görülmektedir. Ellerinde havâlesi bulunan kale muhafızları bu kağıtlarla -bir nevi senetlerle- hakları olan mevâciplerini alabilmekteydiler. Ayrıca “sancak beyleri ve küferâ (yabancılar) mukâtaanın havâs-ı hümâyûn köylerine ve iskelelere gelen mallara müdahale etmesinler, haksız ele geçirdikleri mallar olursa bunlar kanun üzere ellerinden geri alınsın” diye de eklemiştir.

Selanik sancağına tabi çeltik enhârı ve Karaferye mukâtaası+ Bâc-1 bazâr-1 Karaferye ve tevâbî mukâtaası	1628/ ⁸⁷ 1 yıl	200 bin 333 ⁸⁸ + 40 bin 666 ⁸⁹	Sipahiyândan gulâm-ı peşkir Kôçek? ve Ali bin Bekir yeniçeri	KK.d, 5019/23.
Yanya sancağında dalyan, memlehâ, .hassâ, ... iskele, beytûlmâl-1 âmme ve hassâ ve tevâbî mukâtaaları	1628/ 1 yıl	10 yük 45 bin	Sipahi Bekri? Silahtar ve Sipahi Dilaver Abdullah	KK.d, 5019/26.
Selanik çeltik enhârı mukâtaası+ bâc-1 bazâr ve Karaferye mukâtaası	1628/ ⁹⁰ 1 yıl	203 bin 333+ 41 bin 666	Silahtar İbrahim .. Abdullah ve Silahtar Hüseyin Cebe ⁹¹	KK.d, 5019/27.
Havas-1 hümâyûndan Karlılı sancağında Bozankeşe? Mukâtaası+ İnebahtı İsfagözü? ve Galata hasları	1628/ 1 yıl	140 bin +80 bin	Sipahiler İbrahim ve Rıdvan	KK.d, 5019/38.
Mora Balyabadra (Ballıbadra) ve Hulumiç İskeleyi ve hasları gebrân-1 cizye Liva-1 Mora ve Misistre? ve Mihaliç beytûlmâl-1 amme ve hassâ	1630/ 1 yıl	38 yük 75 bin	Silahtar Veli İbrahim ve Silahtar Mehmed Hasan	KK.d, 5019/42.
Mora havass-1 hümâyûndan Vestice hasları	1629/ 1 yıl	140 bin ⁹²	Silahtar Ali...? ve bostâniyândan Mehmed Süleyman	KK.d, 5019/43.
Mora sancağında Akacık? hasları ve Kartana ve tevâbî hasları	1630/ 3 yıl	3 yük 9 bin 199	Sipahi İbrahim Abdullah ve Sipahi Mehmed Abdullah ⁹³	KK.d, 5019/44.
Selanik mizan rusumu, kapan-ı galle, ..., bâc-1 pazar, damga-i kahve ve şemhane, lonca, ihtisab ve ihzariye?, ve niyabet-i kefer ve tevâbî mukâtaaları ile beraber gümrük, beytûlmâl, ve tuzla? Hasları.	1631/ ⁹⁴ 1 yıl	7 yük 80 bin 424	Sipahi Bekir Yusuf? ve Sipahi Muhsin Cafer serpençe? ⁹⁵	KK.d, 5019/52.

Tablo 5: Rumeli'de 1600- 1630 Yılları Arasında Tespit Edilen Ortaklı Mukâtaalar ve Mültezimleri

⁸⁷ Mukâtaanın beratlandırılması kararı 10 Recep 1038 (5 Mart 1629) tarihidir

⁸⁸ Ayrıca bkz: BOA, KK.d. 5019/27.

⁸⁹ BOA, KK.d. 5019/27'e göre 41 bin 666 olmalı.

⁹⁰ 1 Zilkade 1038 (22 Haziran 1629) tarihinde beratlandırılmıştır.

⁹¹ Şartları: "Akviyâdan (kuvvetlilerden) bazıları susam ve bostan arazilerine çeltik için kullanılan suyu sarf etmesinler." Hazineye 20 bin akçe peşin vererek beratları teslim edilmiştir.

⁹² Şartları: "Havâss-1 humâyûna alınmış olan bu mukâtaa *serbest* statülü reayaya sahip olduğundan sancakbeyleri ve subaşlıları müdahale etmesinler". Şartları kabul edilerek beratları verilmiş ve taahhütleri gereği 60 bin akçe peşin ve 10 bin akçe gulâmiyelerini de ödemişlerdir.

⁹³ Bu örnekte ayrıca 50 bin akçe peşin ve 20 bin akçe gulâmiye ödeme teklifi yapılmıştır.

⁹⁴ Kayıt tarihidir.

⁹⁵ Öncelikle Bağdat seferinde hizmetleri olan ve mülâzimîn sipahilerden peşkir İbrahim Şakir (?)'e verilmiş o feragat ettikten sonra bu silahtarlara verilmiştir. Bu şekildeki örnekler "geçici ortaklıklar" şeklinde kabul edilebilir. Mülâzimîn denilen gurup Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren kullar arasında seçilerek padişahın özel koruma hizmetine alınan kişilerdi ve onlara aslında iltizam verilmesi bir hak teslimi sayılırdı. Ancak bu örnekte de olduğu üzere mülâzimler, zaman zaman ihalelerden ferâgat etmişlerdir. Çakır, *age*, s. 44, 51.

Mustafa Çavuş	Hasan bin Abdullah	Sipahi Oruç
Abdi Bey	Mustafa bin Abdullah	Silahtar Yusuf
Erbâb-1 tımardan Ferhad	Erbâb-1 tımardan Rıdvan	Ahmed bin Eyüb
Erbab-1 tımar Piyale	Erbab-1 tımardan Giran?	Kâtib Ali
Sinan Emin	Erbâb-1 tımardan Bali	Kale neferati Ali Kubur?
Musli Emin	Yako İrvanil Yahudi	Kale neferi Mehmed Sinan Ağa
Mehmed bin Sinan	Selmoğagi Yahudi	Kale neferi İsmi okunamadı
Kâtib Ahmed	Yudaberod Yahudi	Kale neferi Yusuf
Sipahi Mehmed Kara	Salamo Yahudi	Kale neferi Ali
Sipahi Piri Şaban	Mustafa Paşa	Sipahi Hasan bin Abdullah
Sipahi Mehmed	Ali Ağa	Sipahi Mehmed bin Abdullah Cebe
Sipahi Piri	Çavuş Mustafa	Sipahi Yusuf Taci?
Erbâb-1 tımar Cafer	Sipahi Hüseyin Mustafa	Sipahi İbrahim Abdullah Cilvani
Erbab-1 tımar Ahmed	Sipahi Hüseyin Çameşuy	Sipahi Köçek?
Erbâb-1 tımardan Sinan	Mehmed	Yeniçeri Ali bin Bekir yeniçeri
Mahmud Emin	Ömer	Sipahi Bekri?
Zülfikar Emin	Hasan bin Mustafa	Sipahi Dilaver Abdullah
Erbab-1 tımar Kenan bin Abdullah	İkbal bin Abdullah	Silahtar İbrahim .. Abdullah
Sinan bin Abdullah	Hasan	Silahtar Hüseyin Cebe
Mustafa bin Abdullah	Mustafa	Sipahiler İbrahim
Feridun?	Piyale bin Abdullah	Sipahi Rıdvan
Süleyman	Mehmed	Silahtar Veli İbrahim
Baki Şek?	Hasan	Silahtar Mehmed Hasan
Rıdvan bin Abdullah Emin	Mustafa	Silahtar Ali...?
Şaban bin Mustafa Emin	Ali Ağa	Bostâncı Mehmed Süleyman
Dergâh-1 âli çavuşu Abdi	Hemdem bin Abdullah	Sipahi İbrahim Abdullah
Zâim Sinan	Sipahi Mustafa Hasan	Sipahi Mehmed Abdullah
Zâim Ali	Sipahi Abdullah	Sipahi Bekir Yusuf?
		Sipahi Muhsin Cafer

Tablo 6: Tespit Edilen İltizamlarda Ortaklık Kuran Mültezimlerin İsimleri⁹⁶

⁹⁶ Burada listelenen mültezimler Tablo 5'te olup birbirinden farklı kişiler oldukları düşünülen kimselerdir. Aynı isimli kişiler; aralarındaki yıl farkları, mekan, unvan ve elkab uyumsuzlukları nedeniyle farklı kişiler olarak sayılmışlardır.

Summary

The Ottoman state implemented many economic systems. The iltizam (tax-farming) system was one of them. In this system, the identities of tax-farmers who obtained the tenders have not been investigated much. In this article, tax farmers in the first half of the 17th century in the Rumeli region were examined. However, not all tax-farmers but common ones were evaluated in the study. Thus, both the origins of tax farmers were determined and the reasons for establishing partnerships and their results were investigated. In the article, 6 notebooks from the Kamil Kepeci Defter collection obtained from the State Archives were examined.

From the aforementioned books, tax farming records containing 102 partnerships were determined. While 60 of them had only one owner, 40 of them were owned by partners. When the identities of the common tax farmers in Rumeli tax farming are examined, it is seen that those who were active civil servants or temporarily joined the state organization were in the first place with a total of 58 people and 70%. Among the state officials, it is understood that 49 people were soldiers. When the lens is zoomed in a little more for the soldiers who obtain tax-farming through partnerships, it is seen that the slave sipahis are in the first place in the tax-farming bonds, followed by the silahtars. The purpose of having such a large number of civil servants was to bring the tax potential under the control of the treasury as much as possible in order to prevent any group from taking high shares by rooting in their environment with long-term rights. Among the reasons for their interest in tax farming is that the sipahis kept their salaries at least for the duration of their bonds by including their ulüfes in the scope of muqataas. However, as one of the main themes of this study, contrary to the picture drawn by official narratives, it should be taken into account that military-based tax-farmers may not always be people with negative characteristics.

Timariot sipahis appeared as the second largest group of soldiers in the surveyed tax farming contracts that included partnerships. It is known that the sipahis objected to the fact that the servants gained weight in tax farming. The presence of many timariot sipahis in the examples may be a precaution against these dissatisfactions of the Ottoman palace administration. It is likely that the timariots who establish partnership bonds had captured some tax farms by using their necks for the shortest period of time. However, it should be stated that in the archive losses that were examined, there was no evidence of the timar cavalry possessed by such a forced confiscation.

It is seen that a total of 20 people out of 102 people examined were untitled. If all of these people are to be considered as civilians, it can be said that civilian individuals achieved a substantial amount of muqataa. Among the civilians, only 4 Jewish subjects took part in one tender. It is interesting that members of the Jewish community were represented in such a small number in the tax farming system. The Jews' being left behind should be due to the political and security issues of the time rather than economic developments. Besides, among the civilians, there are 2 aghas and 1 person with the title of bey. Those who were aghas can be counted as civil provincial notables if they are not from the janissary commanders or other palace administrators.

In the article, it is also emphasized whether tax farmers are considered entrepreneurs or not. It is possible to define the tax farmers who established partnerships here as "Ottoman-style entrepreneurs". The data in the study show that tax farmers, who win the tenders by promising tens of times their annual salaries, and who mostly successfully execute their three- or two-year bonds, deserve the title of "entrepreneur". When the contract terms of the joint tax farmers who aspire to tax farms are examined closely, their entrepreneurial aspects emerge. The conditions they put forward reveal how planned they were to keep their profit margins high. The efforts of partner tax farmers to combine several units in a single tender also reflect their capitalist entrepreneurial aspects.

In the article, the financial resources and financial values of the common tax farms were also investigated. The examples of the tenders obtained show that the muqataa of the joint ventures who obtained the Rumelian tax licenses are similarly based on a wide variety of sources. When the tender transcripts are examined in detail, it is understood that the muqataa owners who have established partnerships dominate different areas from agriculture to commerce, from industry to mines. Lost goods, salt, rice, pier, customs, stamps, mills, coffee, butchery, acorn trees, jizye, fishing, market and guild incomes are among these taxes. It is understood that the bonds were generally given to their owners for 1, 3 or 6 year periods and the tenders were generally completed successfully. While the lowest bond value is 40 thousand 666 akçe, the highest value is 11 million 625 thousand akçe. So it is possible to say that mukâtaas contained high amounts. It can be easily said that especially Ottoman paddy tenders and pier incomes were high.

It is observed that the cash amounts paid by tax-farmers vary between 1,2% and 42%. In order to understand what kind of big financial business common tax-farmers are dealing with, the salaries of those with military background were also examined. According to the data, tax-farmers obtained tax-farms with figures ranging from 3.7 times to 102 times their salary. Taking the average of 14 different partners identified, tax-farmers invested approximately 30 times their annual salaries in tenders. In addition, those of the joint tax-farmers, who were obliged to do military service, were relieved of a heavy burden, thanks to their agreement with the state not to participate in the war during their bonds. In fact, the official authorities' recourse to military tax farmers to meet their cash demands was a kind of "domestic borrowing" practice of the examined period. Inevitably, the state had to make various concessions to tax-farmers.

As a result, the fact that all those who established partnership bonds aspire to muqataa on their own will and the capitalist demands they put forward in their contracts show that they were entrepreneurs. Moreover, their success in high-value tenders informs how financially strong the partners were. Along with all these optimistic comments, there may also be people who go on their way by usurping tax-farms and have little to do with entrepreneurship, especially among the soldiers. Future research will help clarify the historical information at these points.